Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

БАЙЫРЛАЛДАР — АЖЫЛ-ИШЧЕ КЫЙГЫ

АЦАА ЧЕДИР 4 ХОНУК АРТКАН

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 120 (15340) ◆ 1994 чылдың август 9, вторник ◆ Ат салган шагы 23.20. Садар өртээ 150 рубль.

ХОРУМ-ДАГНЫҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Чөөн-Хемчик кожуунда Хорум-Даг сиген-биле база бир байлак черниң бирээзи. Колхозтуң ажыл-ишчилери 7 кезек бөлүк болуп алгаш ажылдап турар.

Бөгүнге чедир колхоз 152 тонна сигенни белеткээн, оон иштинде Дөн-Терек сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери 20 тонна сигенни белеткеп, ажыл-ижин шуудады берген. Ооржак Белек-оолдуң удурткан звенозу холбиле 30 тонна сигенни кылгаш, колхозка хүлээткен. Монгуш Василий, Валера Ооржак оларның звенолары шалыпкын ажылдап турар. Школа, яслиниң коллективтери сиген белеткээр талазы-биле боттарынга алган хүлээлгелерин август 15-ке чедир доозар дээш ажылдап киргеннер.

Хову-шөлде ажылдап турар улустуң аъш-чемин колхозтуң талазындан бүгү-ле аргаларны хереглеп тургаш, хандырып турары эки. 6 звенода 28 хол кадыры, сиген кезер 4 машина, 1 пресс ажылдап турар. Ниитизи-биле 700 тонна сигенни бо чылын белеткээр планныг бис.

Делег-оол КУУЛАР.

Хорум-Даг суур.

Парлалга конференциязы

НАЙЫРАЛДЫҢ КӨВҮРҮҮ

Эрткен неделяда Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак баштаан делегация Турцияже ажыл-агыйжы аян-чорук кылып чораанының дугайында дыннадыгларны массалыг информация чепсектери чырыткан болгай. Делегацияның составынга республиканың хереглекчилер ниитилелиниң даргазы Х. Д. Монгуш, эртем-шинчилел институдунуң директорунуң оралакчызы Ч. М. Доржу, Президентиниң пресс-секретары Р. В. Тас-оол олар кирип, ажыл-агыйжы аян-чоруунуң дугайында парлалга конференциязын Чазак бажыңынга эрттирген.

«Россияның даштыкы херектер яамызының болгаш Тываның Чазааның хөй күш үндүрүп, найыралдың аян-чоруун кылыры-биле бир чыл ажыг үеде белеткел ажылдарын чорудуп келгениниң түннели — Турцияже Тываның төлээлекчилериниң чорааш келгени болур» деп, Президент Ш. Д. Ооржак эге сөзүнге чугаалаан. , Оон аңгыда аян-чорук ийи угланыышкынныг: бирээде, хөй-хөй чылдарда туруп келген Россия биле Турциянын аразында харылзааларын улам быжыктырары; ийиде, бистин республикавысты федерацияның субъектизи кылдыр таныштырары. Ук-төөгүүстү алгаш көөрге түрк болзувуссадаа, Турция-биле акы-дунманын харылзааларын тутпайн турганывысты Ш. Д. Ооржак айыткаш, амгы үеде Турция, Швеция, Германия, Кыдат дээн ышкаш күчүлүг күрүне-«донорлар»-биле харылзаа тудары эргежок чугула апарганын ол чугаалаан. Оон соонда конференцияның киржиккчилерине Турция дугайында, оон күчүлүг фирмаларының, Россия-биле харылзааларын, күрүне чону дээш канчаардаа аажок улуг сагышты салып турарын сонуургаткан. Турция сезен чылдардан эгелээш чүртка эде тургустунуушкунну кылып, национал орулгазы 6 хуу чедир өскен. Хуужудулга айтырыын бистиң чүртка ышкаш кайы хамаанчок кылбайн, чонга, чүртка ажыктыын өөренип, далашпайн, кол-кол объектилерни күрүне бодунуң холунда быжыы-биле тудуп турар. Парламентиде аңгы-аңгы партияларның 450 депутаттары ажылдап, чонбиле быжыг харылзааны тудуп турар. Сайыт бүрүзү ыяап парламент кежигүнү, депутат болур. Чүрттүн кол-ла үндүркиир садыглажып турар чүүлү—үш аңгы марканың автомобильдери, ийи аңгы марканың самолеттары. Россияның 5 мун ажыг фирмаларыбиле харылзааны тудуп турар. Оон аңгыда янзы-бүрү суксуннар бүдүрүп үндүрериңге делегейде база-ла ат-сураа алгаан чурт. Кылып бүдүрүп турар продукциязының шынарының талазы-биле (ылангыя алгыкеш) аңаа чедер чурттар ховар, продукциязын садыл аныксаарывыс Япония безин Турция-биле харылзажып, оон чиг-эдин садын ап турар.

Бистиң делегациявыстың ажыл-агыйжы ужуражылгалары эртенгиниң сес шактан кежээ 12 шакка чедип турганын, оларны кая-даа баргэ чылыы-биле хүлээп ап, «Тыва дээрге, бистиң өөгелеривис чурту-дур» деп чугааны чер бүрүзүнге дыннап чорааның Хонук-оол Доржуевич Монгуш айыткаш, «Дормак», «Пэт Холдинг», «Деримод» фирмаларга чораанын чугаалаан. Ол ат-сураа алгаан фирмалар-биле кады ажылдажылга кылыры-биле тываорус-түрк бүдүрүлгениң уставын ажылдап кылгаш, үш тала ат салыр. Оон аңгыда Тываже түрк бараааннарны кирериниң программазын ажылдап кылып турар. Кызылда туттунул турар алгы-кеш фабриказының иштики дериг-хереклерлерин Турциядан эккээрин чугаалашкан. Тыва таладан дүк-биле орнажылганы кылып болур. Ынчалзадаа бисте дүктү арыглап-аштаар технология чок болганындан, айтырыгны шиитпирлээри арай-ла берге, хоойлу өзугаар хирлиг дүк садыглаашкынче үндүрбес. Сентябрь айда Турциядан делегация келир, ынчан айтырыгны база катап чугаалажыр апаар.

Тывадан барган делегацияны, ылангыя Президент Ш. Д. Ооржакты түрк таладан кадарып, өрээлин эжиинге танныылдар тургузуп, ынай-бээр баарда машиналарын ажык черге вертолет-биле үдеп турганын Роман Тас-оол чугаалаан. Президент Ш. Д. Ооржакты Турцияның президентизи Сулеман Демирел чылыы-биле хүлээп ап, 46 минута иштинде чугаа кылган. Ажыл-агыйжы ужуражылгалар кажан-даа мынча хөй үе иштинде болуп көрбээнин тус черниң радио, телевидениезинге чугаалап турган. Президент Сулеман Демирел Азербайджанның чазааның баштынының оралакчызын 14 хонук манаткаш хүлээп алган болза, бистиң делегациявысты айыткан хүнде, шакта хүлээп алган. Ол бистиң талага кончуг улуг хүндүткел-дир деп билир апаар.

Президент Ш. Д. Ооржак Стамбул хоорайның радио, телевидениезинге интервью берип, ийи чурттарның харылзаазынга хамааршытыр солун чугааны кылган. Ататүрка мавзолейинге Турцияга баргаан делегация бүрүзү чечектер салбас, а ындыг эргени чүгле эн-не хүндүткелдиг аалчыларынга кылыр. Тывадан барган делегация музыка адаа-биле, солдаттарга үдедип алгаш мавзолейге чечектер салгаш, хүндүлүг аалчылар дептеринге бижилге кылган. Ол бүгүнү түс телевидение тырттырып, көргүскен.

Делегацияның бир кежигүнү Чүргүй-оол Доржу Стамбулга ийи чыл ажылдап турган болгаш ында өөренип турар 14 тыва студентилериниң амыдыралын, түрк школалар, бичии ургларның албан черлериниң дугайында кыска таныштырылганы кылган. Тывадан барган студентилер Турцияның аңгы-аңгы хоорайларының университеттеринде өөренип турар. Оларга бистиң делегация ужуражып, шупту чаңгыс Стамбул хоорайга өөренир кылдыр Чазак деннелдиг айтырыгны тургускан. Келир чылдан эгелеп 30 студент чедир өөредип чорудар арганы база дугурушкан.

База бир солун чүүл—түрк тала бистиң республикавыска национал библиотека, музей тударынга дуза көргүзери-биле айтырыгны шиитпирлеп турар. Кызыл—Стамбул маршруттуг авиаорукту ажыдары база көрдүнген.

Парлалга конференциязын түннеп тура, Президент Ш. Д. Ооржак: «Экономиктиг хөгжүлде талазы-биле бүгү делегейге билдингир апарган чуртче хол сунуп диленген хевирлиг чеде бербээн бис. Тыва-Россия-Турция деп улуг күрүнелериниң акы-дунмалышкы харылзаазын улам быжыктырып, Анкара хемиң кежир найыралдың быжыг көвүрүүн тургусканывыс—чүге-даа деннеп четпес төөгү-дүр. Тывага Турцияже орук ажыттынган» деп чугаалаан. Найыралдың көвүрүү быжыг-ла болзунам деп күзеп каары артык эвес.

Светлана МОНГУШ.

ЧУГУЛА ПРОДУКЦИЯ

Хой, ылаңгыя ангор өшкү дүгү — бистиң республикада мал ажылының эң чугула продукцияларының бирээзи. Статистиканың республика эргелелиниң медээзин өзугаар алырга, эрткен чылын Тыванын колхозтары, совхозтары, коллективтиг ажыл-агыйлары ниитизи-биле 606 мун центнер хой дүгүн сайгарган, а бо чылын — 418 мун центнер саттынган, тодаргайлаарга, эрткен чылдыындан кызырылган.

Мындыг байдалдын кол чылдагааны — хой, өшкү дүгүнүң садыл алыр өртээниң ам-даа дендии кудузунда, ынчангаш дүк бүдүреринден ажыл-агыйлар орулга албайн, харын карылгалыг болуп турар. Эвээш эвес ажыл-агыйларның чүгле бо чылгы эвес, харын эрткен чылгы хой, өшкүзүүнүң дүгү складтарында хевээр чытпышаан. Чижээ, Бай-Тайга кожуунда «Тээли» коллективтиг бүдүрүлгениң эрткен чылын кыргаан эки шынарлыг 12 тонна ангор өшкүзүнүң дүгү «үүжеде» хевээр, а оон кырында бо чылын 50 ажыг тонна немешкен.

Сөөлгү медээ өзугаар алырга, республикада чүгле үш кожуундан: Бай-Тайгадан — 23 мун центнер, Чөөн-Хемчиктен — 74, Кызыл кожуундан — 321 мун центнер дүк саттынган. А өске кожууннар үстүнде демдеглеттинген чылдагаан-биле дүк сайгарылгазын эгелевээн.

Кыргаан хой, өшкү дүгүнүн сайгарылга болгаш орулга чок болуп турарының уржуунда мал ажылының бо чугула продукциязын, тодаргайлаарга, чиг эдин бүдүрери бо чылын база кызырылган. 1974 чылда бүдүрген, белеткээн ол чиг эттин хемчээли эрткен чылдаазындан 213 мун центнер кызырылган. 1994 чылда хой, өшкү дүгүн кыргыыр чугула кампанияга киржириндан чамдык кижилер ажыы-биле ойталаар чоруктун фактылары Барын-Хемчик, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларынга илереп турган. Чылдагааны — хой кыргааны дээш төлевириниң чавызы.

Тыва Республиканың Көлээ ажыл-агый яамызы хой, өшкү дүгүн сайгарар дугайында айтырыгны Чазак деннелинге тургузарын көдээнин ажылишчилери күзеп турар.

Бистиң корр.

ДЕТКИИР МЕН

Автомашинаның кыыр, чаар материалдарының, артык кезектериниң өртектери кедергей өскен бо үеде ажылчын аъттарны, тевелерни ажыглаары эргежок чугула деп санаар мен. Ажыы-биле чугаалаарга, аътка азы тевеге артык кезектернин, кыыр-чаар материалдарнын хереэ чок, магалыг транспорт-ла болгай. Чылгы малды-даа, тевени-даа чайгы, күскү үеде эки семиртири, камныг ажаары, эдилээри негеттинер.

Чылгы малды өстүрери, ылаңгыя ажылчын аъттарны ажыглаарын чер болганга организастаарының эргежок чугула болу бергенин «Сүт-Хөлдүн» директору Иван Монгуш 1994 чылдың июль 15-те үнген № 103 «Шын» солунга дыка тодаргай бижээн. Авторнун үүлүнде айыткан сүмелерни, а ол ышкаш бодалдарны бодум хуумда бүрүн деткиир мен. Чүүк сөөртүрүнге чүгле аътты, тевени эвес, харын шарыларны тывалар шаанда калбаа-биле ажыглап чораан болгай.

Ажылчын аъттарны транспорт кылдыр ажыглаарынга эргежок негеттинер чүүлдер: өзер, чүген, терге, шанак, оларның дериг-хереклелери. Ынчангаш колхозтарга, совхозтарга азы оларның бөлүүнге шанакты, хомутту, дугаларны, а ол ышкаш тергени безин бүдүрер мастерскаяларны организастаар дугайында айтырыгны ажыл-агыйларның удуртукчулары болап көөрү күзенчиг-дир.

Кыргыс ЛАМАЖАП.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА

РОССИЯНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ БЮДЖЕДИНДЕН

1994 чылдың бирги чартыында көдээ ажыл-агый хөгжүдеринге Россияның федералдыг бюджединден ниитизи-биле 1,5 трлн. рубльди тускайлап берген. Ол дээрге агроүлетпүр комплекизинге акшаландырыышкынның федералдыг бюджет-биле көрдүнгениниң (18,3 трлн. рубль) 8,2 хуузу бооп турар. Ол дугайын Россияның Экономика яамызындан Бизнес СЧТА-ның корреспондентизинге дыннаткан.

Үлетпүр, аъш-чем болгаш болбаазырадылга адырларының бүдүрүлгелери боттарының чүдүрүп чоруткулаан продукциязы дээш 2,1 трлн. рубльди төлевирге албаан. Ынчангаш көдээ ажыл-агыйны акшаландырарында четпестер ам-даа бар бооп турар.

ПОЛИТИКТИГ БАЙДАЛ ООЖУРГААН

Россияда байдалды политика талазы-биле алыр болза, ооржургаан деп болур. Ынчалза-даа келир күзүн «эптеш чок оппозиция» социал дүвүрээшкинни чөңгээлеп үндүрбес дээр болза, төпте болгаш чер-черде-даа эрге-чагыргаларның күүсекчи болгаш соңгулдалыг органнары боттарының ажыл-чорудулгазын улам тодаргай, боттуу-биле чорудуп, хоойлужудулга ажылын күштелдирер ужурлуг. Россия Федерациязының администрациязының удуртукчузу Сергей Филатов 15 регионнуң удуртукчуларының федерацияның субъектилериниң хоойлужудулга ажылының айтырыгларын чугаалашкан хуралының төнчүзүнде ол дугайын чугаалаан.

Сергей Филатовтуң чугаалааны-биле алырга, ниитилелде байдалды экижидип, быжыглаарынга бүгү-ниитиниң чөпшээрежилгезиниң дугайында керээге ат салганы идиглиг болган, ынчаарга Президентиниң Федералдыг Хуралче чоруткан чагаазы—Күрүне думазы болгаш Федерациия чөвүлелин чоокшулаштырган бооп турар».

РОССИЯ ЭКОНОМИКАЗЫНГА

Бо чылдың бирги чартыында Россия Федерациязының экономиказынга АКШ-тың 278 миллион долларын болгаш 14 миллиард рубльди кириштиргенин РФ-тиң Статкүркомундан дыннаткан. Ынчаарга даштыкыдан акшаландырыышкынга сонуургалдыг бүдүрүлгелериниң хөй кезии Москвада болгаш Санкт-Петербургта бооп турар.

Апрель-июльда бүгү даштыкы акшаландырыышкынның 50 хире хуузун каттышкан бүдүрүлгелериниң уставта айыткан акша-хөреңгизин немээринге ажыглаан бооп турар.

БАЗА КАТАП ПЕНСИЯ ДУГАЙЫ

Россияның парламентизиниң шиитпирлээнин өзугаар пенсияларны август 1-ден эгелеп бүдүн-чартык катап улгаттырары болдунмаан. Борис Ельцин август 3-те пенсияларны августуң 1-ден эгелээш, үүгле 15 хуу улгаттырар дээн Чарлыкка ат салган.

Чазак чери бюджеттиң херек кырында шыдаар аргаларын барымдаалап көргеш, пенсияларны 1,15 катап улгаттырар саналды Федералдыг Хуралга киирген, ынчалза-даа парламент пенсияларны сан-хөө курлавырлары-биле хандыртынмас хемчээлдерге улгаттырарын шиитпирлээн турган.

Оон ужурундан Президент палаталарның шиитпирлерин барымдаалап көрбүшаан, пенсия төлевирлерин хандырар үндезиннериң дугайында саналдарны августуң 15-ке чедир Күрүне Думазынга киирерин Чазакка дааскан. Пенсияга акшаның немелде үндезиннериниң дугайында хоойлуну хүлээп алгыже чедир пенсияларны 1,15 катап улгаттырар дээн.

Күрүне Думазы пенсияларны 1,4 катап, Федерация чөвүлели оон-даа хөй —1,15 катап улгаттырарын саналдаан турганы билдиңгир.

90-95 МЛН. ТОННА ТАРАА

Россияның Чазааның Даргазының оралакчызы Александр Заверюха тараа культураларының массалыг ажаап алышкынының эгелээр мурнуу чарыында РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харыылааш, РФ-тиң Чазаа, Агаар албаны болгаш ТСЭ-зи 1994 чылда чүртка тараанын ниити чыылдазы 90-95 млн. тонна чедип болурун дыннаткан. Ынчалза-даа бүгү үүлдер ажаап алышкын ажылының шынарындан хамааржыр апаар: эрткен чылын чазын 6 миллион гектар тарааны чедир чаштырбаан болза-даа, дүжүт бо чылдыындан хөй болган, ынчангаш бо чылын тарааның чидириин болдурбазы эң чүгула сорулга бооп турар. «Бир эвес бистер дүжүттү камныы-биле ажаап алыр болгаш зө өзу-биле шыгжап аар болзувусса, тарааның федералдыг болгаш регионнарга-даа, аъш-чемге база мал-даа чеминге курлавырлары долузу-биле урдунар апаар» — деп, Александр Заверюха түннелинде чугаалаан.

ООН ӨСКЕ АРГА ЧОК

Хабаровск крайның бүдүрүлгелеринге электри энергиязын бээринге августуң 1-ден эгелеп немелде кызыгаарлаашкынны эгелээни крайның үлетпүрүнге нарыдаашкынны болдурар. «Хабаровскэнерго» акционерлиг ниитиилелде оон өске арга чок деп санап турар. Чүге дээрге ТЭС-те оттулар үүлдүң курлавыры эрткен чылдың бо-ла үезинден ийи катап эвээш арткан. Келир кышка хөй эвес-даа болза хөмүр-дашты баш удур курлавырлаары аргазы электри энергиязын камнап ажыглаары бооп турар.

Энергия хереглекчилериниң хөлези төлевээнинден «Хабаровскэнерго» АН оттулар чүүл берикчилерингe 100 миллиард ажыг рубль өрелиг бооп турар. Оон ужурундан июль айда Чита областан хөмүр-даш шуут келбестээн, ынчаарга Нерюгринин дагжылары ону ийи неделя иштинде чүдүрүп чорутпааннар.

АЪШ-ЧЕМГЕ АЖЫГЛАП БОЛБАС

Даштыкыдан Ыраккы Чөөн чүктен кээп турар аъш-чемниң 35-тен эвээш эвес хуузу чиир кылдыр ажыглап болбас дээрзи илереттинген.

Приморьениң санэпидхайгаарал чериниң РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге дыннатканы-биле алырга, дыка хөй хемчээлдиг кыдат ногааларны болгаш чигирни шуут-ла ол кызыгаарга «хавырар» ужурга таварышкан, чүге дээрге оларда пестицидтер болгаан металлдарның хемчээлдыка хөй болган. Эмчилер ол-ла чылдагаан-биле АКШ-тан келген инек баарын холуп кзапкан, ынчаарга герман бүдүрүлгениң тушенказын ында микробтар бар болганындан садыгдан барып хавырар ужурга таварышкан.

ДЕМИР - ОРУКЧУЛАРНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Кузбасста хөмүр-даштыг Ерунаковонуң элээн каш шахталарының дагжылары Кемеровонуң демир-оруунуң ол станцияже чоруткан кезээн таныылдап, хайгаараарын үргүлчүлеп турар. Орукту дүглаары дөрт хонук үргүлчүлээн болгаш ол үе иштинде ында дөрт хөмүр-даш шахтазыче электричкалар эртпээн. Моон мурнунда олап хонук санында-ла 200 вагон оттулар үүлдү сөөртүп чорудуп турган болза, сөөлгү хүннерде складтарда 800 мун тонна оттулар үүл чытса-даа, хереглекчилер чангыс-даа тоннаны албаан. Шахтерлар керээ өзугаар төлевирлер негээш, ындыг шыңгыы хемчеглерниап турар.

БУУРАП ДҮЖЕРИНИҢ КЫРЫНДА

Амур чоогунуң шаанда эң эки ажылдыг бүдүрүлгелериниң бирээзи — «Дальдизель» завод буурап дүжериниң кырында келген. Оон складтарында сайгартынмаан 20 миллиард рубльдиң продукциязы чыгдына берген чыдар. Оон кадында техник-экономиктиг көргүзүглери тергиин дээн дизельдер хереглекчилерде акша чок болганындан саттынмайн чыдар. Завод бодунуң ажылчыннарынга моон-биле дөрт ай иштинде шалың бербейн турар.

(РосИТА-СЧТА-ның медээлеринден).

ЧЕДИ-ХӨЛДЕН ДҮВҮРЭЭЗИННИГ ДЫҢНАДЫГЛАР

Чаъс-чайыктың уржуундан

Август айның эгезинде Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазының амыдырал хандырылга талазыбиле оралакчызы Эрес-оол Доңгакович Сереп-биле ужурашкаш, оон ук кожуунда тургустунуп келген элээн дүвүрээзинниг медээлерни алдым. Мындыг байдалдын кол-ла тургустунуп келген чылдагааны — чеди айны төндүр улаштыр чаъстап келген чаъс-чайыктын уржуундан бооп турар.

Август дөртке чедир ниитизи-биле кожуунда үүгле 200 тонна сиген сараттаттынган. Бо дээрге Танды кожуунда болза, чангыс «Кара-Бүлүн» совхозтун белеткеп алган сигенинге безин четпес бооп турар.

Чеди-Хөл кожуунуң ажыл-агыйларының удуртукчулары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери дээштиг хемчеглерни албайн, чаъс-чайыкка чылдагааннар турар хевирлиг. Бо ажылды «Ак-Тал» совхоз элээн шуудады бергенин айтыры чугула. 200 тоннаның иштинден 130 тонназын «Ак-Тал» совхозтуң сигенчилери белеткээн. Ында сигенчилериң бригадазын Андрей Биче-оол билдилии-биле башкарып турар. Чеди айда үүгле неделя хире аяс хүннер турган. Олар ону чөп ажыглап келгени-биле өске ажыл-агыйларны мурнап турары ол. Чаа тургустунган «Сайлыг» коллективтиг ажыл-агыйын кады санаарга, 4 ажыл-агыйларга арткан 70 тоннаны үлеп көөр болза, кайы хире боор-дур, санап көрүнер даан. Бир ажыл-агыйга-ла 20 хире тонна сиген онаажыр апаардыр. Бо дээрге август ай үнүп, чай төнүп келген үеде аргажок көргүзүр ышкажыл. Ынчангаш Чеди-Хөлдүн удуртуп-баштаар даргаларының талазындан дарый хемчеглерни албас чүве болза, сиген чок артар чыгыы апарган. Ам бо хүннерде сенажче кирген чангыс-даа ажыл-агый чок, чаъс-чайыктыг хүннерни чүге сенаж салырынга ажыглап болбас деп.

Үерлээшкиниң когаралы 900 млн. рубль

Кожуунуң девискээринге үргүлчү чаъстап келгени-биле Элегес хем эриин ажып, хамык көвүрүглерни, орукчирикти, электри шугумунун чагыларын, чүрттакчы бажыңнарны үреглеп эгелээн. Ылаңгыя бо үерлээшкин июль айның 22-ден 26-га чедир үзүктел чок, кончуг суггур чаъстын чаап келгенинин соонда эгелээн.

Кызыл—Хову-Аксы аразының оруунда Кызыл-Хавак дужунда оруу шуут үрелгени-биле ам машина-балгат эрги кагдынган даг кырынын оруубиле аргыжып турар. Ол ышкаш Хову-Аксы — Ак-Тал аразының оруун база үрээн, ынаар аргыжарда база-ла долганып чоруп турар. Ак-Талдың суггарылга системазынын бажында кол суг моондаан база үрээн.

Сайлыг суурда электри шугумунун чагыларын үер үреп кааны-биле суурнун чону үш хонук иштинде чырык чок болган. Ам бо хүннерде мүн-не кылып алганнар. Ол-ла суурда Заречная кудумчузунда суг моондаан чире шапкан болгаш беш бажынны долузубиле суг алган, оон когаралы 4 млн. акша.

Элегес, Чал-Кежиг суурларның аразында дорт орук үрелген, ам долганып чоруп турар. Ол ийи совхозтарның суггарылга системазынын бажында кол суг моондаан база үрей шапкан. Элегес суурнуң Заречная кудумчузунда 44 чуртталга бажыннарын суг алган. Ол кудумчуда үш көвүрүгну шуут суг аппарган. Элегес суурнун ол-ла кудумчузунун электри чыгыы бо хүннерге чедир чок. Ниити когаралды санап көөрге 69 млн. акша түнүүг болган.

Кожуун төвүнде чылыг энергия системазының кол суг күрлавырлаар чериниң аштала кылыгларының чамдык кезиин үер үрээн. Ынчангаш үерниң уржуундан кожуунга чедирген когаралды ниитизиби-ле санап көөрге (суггарылга системазындан ангыда) 900 млн. акша четкен.

Тыва Республиканың суг ажылын харылаар чери мынчага чедир кожуунга кээп, каража-когаралды тодарадыр ажылга киришпейн турары элдептиг.

Харылзаа чокта, дүлей-биле дөмей

Танды кожуундан чарлып, чаа кожууннун тургустунганындан бээр телефон харылзаазы шуут ажылдаваан дээр болза частырыг болбас. Бо талазы-биле Чазак доктаалын 1993 чылдын июнь айнын 10-да үндүрүп, ында хүлээп алган шиитпиринде кымнын чүү харылаарын дортубиле айтып каан турда-ла, бо хүннерге чедир ук шиитпир күүсеттинмейн келген.

Совхозтар аразының телефон харылзаазын тургузарыбиле 25 млн. акшаны тускайлап бээрин Көдээ ажыл-агый яамызынга дааскан турган. А Көдээ ажыл-агый яамызы акшаландырыышкынны ам-даа бербээни-биле бо ажыл шуут туруп алган.

Эрги турган автоматтыг телефон станциялары Ак-Талдың (АТС), Улуг-Хем кожууннун Элегестин (АТС) Танды кожууннуң балансыларында турар. Ынчангаш ол АТС-терниң ажылчорудулгазын үстүнде адаанывыс кожууннар харылаар турган. А олар кандыг-даа дуза катпайн келген.

Оода чадаарда Кызыл-биле харылзаа Бай-Хаак таварып чоруп турар чүве болганда, Бай-Хаактың электри харылзаазының начальниги Суслов биске үүгле ынчан-мынчан деп-ле куруг аазаашкыннарны берип эрттирип келген. Ынчангаш бо хүннерге чедир Кызыл-биле харылзаа чок хевээр.

Ындыг-даа болза Чазак доктаалын күүседир сорулга-биле кожуун төвү Хову-Аксы суурда электри харылзаазының кожуун салбырын тургузуп алган. Оон тудуун июль айнын 25-те дооскан. Ам үүгле Ак-Тал, Элегес суурларда АТС-терни кожууннун эргезинге документ өзугаар дамчыдып бээри арткан. Ынчангаш бо ажыл доостурга, кожуунга телефон харылзаазы экижиир ужурлуг. Чангыс берге-ле чүве — акша-төгерикке үскеш туруп бээр боор чүве-дир. Көдээ ажыл-агый яамызы ол көрдүнген акшазын дарый шиитпирлеп бээр чүве болза, совхозтар аразының харылзаазы база экижиир ужурлуг.

ТЭЦ септелгезинге 467 млн. рубль херек

Кожууннуң төп чылыг-электри төвү моон мурнунда Хову-Аксы кобальт бүдүрер комбинадының эргезинге турган болгаш, барык-ла 20 чыл иштинде оон капитал септелгезин кылбааны-биле, ук төптүң котельнаялары, хоорзалары колдуу дөгере ирип баксыраан. Ынчангаш оон капитал септелгезинге 467 млн. рубль херек болган. Ону харын төпчүткен шугум-биле акшаландырып бээр кылдыр бистиң республиканың Чазак доктаалында айтып каан. Ындыг-даа болза ол акшаны бичинилеп, үзүктеп берип турар чүве болганда, септелге ажылының темпизи , кудуку деннелде. Ам бо хүннерге чедир 100 млн. акшаны шиңгээдип алган. Беш дугаар котельнаяның септелгези доозулган, ам дөрт дугаар котельнаяже кирерингe белеткенип турар.

Бо берге монтаж ажылдарын Сорскиниң септелге-тудуг участогу кылып турар. Бир эвес акшаландырыышкынны дүргеп берилтер чүве болза, олар ажылды саадатпайн кылып болурунуң аргазы бар, оларда материалдар база четчир. Ам ол ажылды шуудадыр дээр болза, 100 млн. хире акша дарый херек апарган, амдыызында ол акша ам-даа чок. Ынчангаш септелге ажылы шуудавайн турар.

Үстүнде адаанывыс котельнаялардан аңгыда кол суг курлавырлаар чернин чылыг, соок суг аргыжар оруктун септелгезин кылыры көрдүнген. Чылыг, соок суг аргыжар оруктун ниити узуну 3 км, ам бо хүн кылдынганы 1 км 200 метр бооп турар.

Эң-не берге айтырыгларның бирээзи — хөмүр сөөртүлгези. Бо үеге чедир 10 мун тонна хөмүрнү эккеп алган турар ужурлуг, а херек кырында ам 700 т. хөмүр бар. Ону сөөртүү-биле акшаландырыышкынны төптен берип турар. Ол акша база-ла чок. Ынчангаш Хову-Аксы АТБ-зиниң машиналары аная-ла туруп турар. Бо бүгү септелге айтырыын кожуунда тургустунган чуртталга- коммунал ажыл-агый чери кичээнгейге ап, ук ажылды дүргедетпес болза, соок дужүп келиринге чедир эвээш үе арткан-на болгай.

Савый-оол ООРЖАК.

Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузун күштүг болдуруп киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу парлаан хүнүнден эгелээш күштүг болур:

2. Тыва Республиканың Чазаа 1994 чылдың сентябрь 15-ке чедир:

— күрүне эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелерин күүседиринге эргежок чугула объектилериин сан-даңзызын тургузарының;

— Тыва Республиканың найысылалының хүлээлгелеринге күрүне эрге-чагырга органнарының дуза чедирериниң чурумун тодарадыр;

— Тыва Республиканың найысылалының эрге-хүлээлгезин оон боттандырары-биле холбашкан Кызыл хоорайның чарыгдалдарын төлеп дуглаарының чурумун тодарадыр айтыыглар талазы-биле саналдарны белеткээш, киирип келир.

3. Дээди Хуралдың Күрүне тургузуунун талазы-биле комитеди Кызыл хоорай чагыргазының киржилгези-биле Кызыл хоорайның уставын дугуржун өөрүнүн болгаш хүлээп алыр чурумунун дугайында саналды ажылдап кылгаш, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга база Чазаанга бадылаары-биле киирер.

4. Дээди Хуралдың Конституция-эрге-хоойлу политиказының комитеди Кызыл хоорай чагыргазының киржилгези-биле Кызыл хоорайның кызыгаарының талазы-биле саналды 1994 чылдың дургузунда белеткээш, Дээди Хуралга киирер.

5. «Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» Хоойлуну күштүг болдуруп эгелээн хүнүнден соңгаар ийи ай хуусаада Кызыл хоорайның уставының төлевилелии ажылдап кылыр.

6. Тыва Республиканың Чазаа биле Кызыл хоорай чагыргазы мурнунда хүлээп ап турган актыларны «Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле ийи ай хуусаада дүүштүрер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ

Кызыл хоорай, 1994 чылдың июнь 28, № 128.

I ЭГЕ. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ НАЙЫСЫЛАЛЫ — КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЭРГЕ-БАЙДАЛЫНЫН ДУГАЙЫНДА

1 түүл. Тыва Республиканың найысылалы

1. Кызыл хоорай — Тыва Республиканың найысылалы, Тыва Республиканың Дээди Хуралынын (Парламентизинин) турар чери, Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Чазаанын, суд эрге-чагырганың даңзы органнарының ажылдап турар чери.

2. Кызыл хоорай болза, Тыва Республиканың административ-политиктиг, культура, эртем болгаш үлет-пүрүүг төвү, улустар аразының база даштыкы экономиктиг харылзааларының төвү боп турар.

3. Тыва Республиканың найысылалының адын өскертирин база көжүрерин Тыва Республиканың бүгү улузунун референдуму-биле шинтпирлээр.

2 түүл. Тыва Республиканың найысылалынга хамаарыштыр Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының башкарылгазының айтыыглары

1. Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының эргезинге:

— Тыва Республиканың найысылалының эрге-байдалының, Кызыл хоорай органнарының эргелерин доктаадыры;

— күрүне эрге-чагыргазының республика органнарының ажыл-чорудулгазын, даштыкы күрүнелериниң төлөлекчилериниң, а ол ышкаш Кызыл хоорайның эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнары-биле оларның харылзааларын хандырарының чурумун таарыштырары;

— Кызыл хоорайны чаартып тударының чигине планын бадылаары;

— Кызыл хоорайның девискээринге республика өнчүзүн башкарары;

— Тыва Республиканың найысылалының хүлээлгелерин хандырар сорулга-биле Кызыл хоорайны хөгжүдериниң республиканың күрүне программаларын бадылаары;

— Кызыл хоорай чагыргазының киирип келгени-биле Тыва Республиканың республика бюджединге чээли акшаларның түүн база орулгалардан болгаш үндүрүглердеи Тыва Республиканың найысылалының хүлээлгелерин күүседири-биле холбашкан чарыгдалдарны дуглаары-биле Кызыл хоорайның бюджединче киирер акшаның хемчээлин бадылаары;

— күрүне эрге-чагырга органнарының хүлээп ап турары шинтпирлериниң түннелинде немей тыптып кээр чарыгдалдарны акшаландырарын хандырары;

— найысылалдың эрге-хүлээлгелеринге дүүштүр чагырганын болгаш оон адырларының ажылдакчыларынга ажыл төлевирин доктаадыры;

— өске-даа айтыырларны шинтпирлээри хамааржыр.

2. Бойдустун ала-чайгаар халаптары болгаш онзагай байдалдар болганда, а ол ышкаш Кызыл хоорайга делегей, девискээрлер аразының, ниити-республика база өске-даа хемчеглерин эрттиргенде, Кызыл хоорайның бюджет-биле көрдүүмээн чарыгдалдарын республика бюджединиң акша-хөрөнгизи-биле дуглаар.

3 түүл. Тыва Республиканың база Кызыл хоорайның күрүне эрге-чагырга органнарының кады шинтпирлээр айтыырлары.

1. Тыва Республиканың база Кызыл хоорайның күрүне эрге-чагырга органнарының кады шинтпирлээр айтыырлары.

— Кызыл хоорайның уставын Тыва Республиканың Конституциязы база Тыва Республиканың хоойлуларындыр, Кызыл хоорай органнарының эргелерин доктаадыры;

— күрүне эрге-чагыргазының республика органнарының ажыл-чорудулгазын, даштыкы күрүнелериниң төлөлекчилериниң, а ол ышкаш Кызыл хоорайның эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнары-биле оларның харылзааларын хандырарының чурумун таарыштырары;

— Кызыл хоорайны чаартып тударының чигине планын өскертири;

— Кызыл хоорайда түс чериң бот-башкарылгазының, бюджет системазының база үндүрүг онаалдазының ниити принциптерин доктаадып тургузары;

— найысылалды хөгжүдериниң база ажыл-хүлээлгезин күүседирин хандырарының дугурушкан политиказын чорудары, күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелелиниң республика органнарының, даштыкы күрүнелериниң төлөлекчилериниң бүрүн эргелерин күүседиринге эргежок чугула девискээр комплексилерин хевирлеп тургузары

— хоорай тудуунун чангыс аай политиказын чорудары, хоорайны чаартып тударының келир үеин тодарадыры;

— Кызыл хоорайга хоойлу ёзузун, корум-чурумну болгаш хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандырары;

— делегей харылзаа чарыг болгаш даштыкы экономиктиг харылзааларны дүүштүрүп холбаштырары;

— делегей харылзааларының экономиктиг болгаш культура харылзааларының төвү болуп турар Кызыл хоорайның адырлар комплекизин хөгжүдери;

— Кызыл хоорайның девискээринге Федерацияның база республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр бүдүрүлгелерин, организацияларны болгаш өске-даа объектилерни таарыштыр тургузары;

— хоорайның девискээринге шериг кезектерин таарыштыр тургузар дугайында шинтпирлерни хүлээп алыры;

— Кызыл хоорайга делегей, девискээрлер аразының база ниити-республика (Тыва Республика) хемчеглерин эрттирери;

— Республика өнчүзү-биле Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзүн кызыгаарлап ажылаары;

— Тыва Республиканың хоойлузунуң Тыва Республика биле Кызыл хоорайның күрүне эрге-чагырга база эргелеп башкарылга органнарының деңге кады башкарарынга холбаалыг өске-даа бүрүн эргелери хамааржыр.

2. Күрүне эрге-чагыргазының республика органнары Кызыл хоорайның эрге-чагырга база эргелеп башкарылга органнары-биле дугуржуп тургаш, Тыва Республиканың найысылалының хүлээлгезин күүседир талазы-биле бодунуң чамдык бүрүн эргелерин олар боттандырары-биле оларга немей дамчыдып берип болур.

3. Күрүне эрге-чагыргазының республика органнары-биле Кызыл хоорайның Тыва Республиканың хоойлузу-биле көрдүүп таарыштырбаан харылзааларын керээге үндезилеп тургузар. Керээлер чарарының чурумун Кызыл хоорайның эрге-чагырга органнарының болгаш республиканың чогуур органнарының аразынга чөпшээрежилге ёзугаар тодарадыр.

4 түүл. Республиканың кожууннары-биле Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның бот-бодунуң харылзаалары

1. Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның Тываның кожууннары-биле бот-бодунуң харылзаазын Тыва Республиканың Конституциязынга, бо хоойлуга болгаш Тыва Республиканың өске-даа хоойлуларынга, а ол ышкаш оларга карышкак эвес чөпшээрежилгелер болгаш керээлерге үндезилеп тургузар.

2. Тыва Республиканың Кызыл хоорай-биле шуут кызыгаарлашкак кожууннары Кызыл хоорайның найысылал хүлээлгезин боттандырарынга керээге үндезилеп:

— Кызыл хоорайның—Тыва Республиканың найысылалын хөгжүдериниң салдары чоокку кожууннарга база хамааржыр болгаш күрүне программазын чогаадып кылырынга болгаш боттандырарынга олар киржир;

— найысылалдың хүлээлгезин боттандырарынга эргежок чугула бүдүрүлгелерни, организацияларны, адырлар комплекизинин объектилерин доктаатканы чурум-биле чогуур кожууннуң девискээринге тудар, чаарты кылыр база ажаап-тежээр;

— чогуур кожууннуң девискээринге Тыва Республиканың найысылалының хүлээлгезин Кызыл хоорайның боттандырары-биле холбашкан харылзааның, ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының системаларын база транспорттун өске-даа системаларын ажаап-тежээр болгаш хөгжүдер;

— Кызыл хоорай биле чогуур кожууннуң ниити хеергелелинге бараан боп турар коммунал ужур-дузалыг объектилерни хөгжүдер болгаш акшаландырар;

— хоорай кавызының транспортув ажаап-тежээринге, ажыглаарынга үлүг-хуузун кириштирер;

— Кызыл хоорайга болгаш чогуур кожуунга бойдус камгалалының хемчеглерин кады эрттирер база акшаландырар.

3. Найысылалдың үстүнде айыткан хүлээлгелерин боттандырарынга киржир талазы-биле чогуур кожуунуң чарыгдалдарын Тыва Республиканың республика бюджединиң күсели-биле дуглап төлөөр.

4. Кызыл хоорайның чагыргазы ийикпе оон бүрүн эргелиг кылдыр төлөлеткен органнары хоорай-биле кызыгаарлашкак кожууннарның девискээринде көдээ ажылагый будүрүлгелери, арат (тараачын) ажыл-агыйлары чер участоктарын арендалап, продукция дужаары-биле керээни мурнай чарар эргелиг болур.

5 түүл. Тыва Республиканың найысылалында күрүне эрге-чагыргазының республика болгаш федералдыг органнарының бажың-балгаттарынга база тудугларынга өнчү

1. Кызыл хоорайның девискээринде, хоойлужудулга, күүсекчи база суд эрге-чагыргазының дээди органнары, республиканың болгаш федералдыг күрүне эрге-чагыргазының база эргелелиниң ажылдап, бактаап турарын хандырып турар бажын-балгаттар болгаш тудуглар республиканың база федералдыг өнчүнүң объектилериге хамааржыр. Айыткан объектилериниң туруп турары чер участоктары Кызыл хоорай чагыргазының эргезинге турар.

2. Күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп башкарылганың республика база федералдыг органнары, бир эвес оларга дааскан хүлээлгелерни күүседири оны негеп турар болза, Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзүнде бажынларны, тудугларны болгаш орай-саваларны арендалап алырының керээзин чарар. Аренда хөлезининиң хемчээлин аренданың керээзи-биле доктаадыр.

3. Хоорайның девискээринде турар федералдыг болгаш Тыва Республиканың республика өнчүзү болуп турар бүдүрүлгелерни, орай-саваларны, тудугларны болгаш өске-даа объектилерни Кызыл хоорай чагыргазының чөпшээрежилгези-биле хуужудар.

4. Хоорайның девискээринде ээзи чок болу бөөр эт-хөрөнгини, бажыңнарны болгаш тудугларны Кызыл хоорайның колдуунда муниципалитет өнчүзү кылдыр хевирлер.

5. Хоорайның муниципалитет өнчүзүнде турар будүрүлгелерни, бажын-балгаттарны болгаш тудугларны база өске-даа эт-хөрөнгилерни Тыва Республиканың күрүне өнчүзү база федералдыг өнчү кылдыр Кызыл хоорай чагыргазының чөпшээрели чокка хавырып болбас.

6 түүл. Тыва Республиканың найысылалынга митингилерни, пикеттерни, кудумчуга мөөңү-биле чыскаалып кылаштажырының, чыскаалдар болгаш массалыг өске-даа хемчеглерни эрттиреринин онзагай негелделери

1. Кызыл хоорайга митингилерни, пикеттерни, кудумчуга мөөңү-биле чыскаалып кылаштажырын, чыскаалдарны болгаш массалыг өске-даа хемчеглерни Кызыл хоорай чагыргазынга дыннаткаш эрттирер. Массалыг хемчеглерни эрттиреринин дугайында дыннадыр чурумун база хевирин Кызыл хоорай чагыргазы доктаадыр.

Эрге-чагырганың төлөлекчилериниң Хуралы

Хамаатылар төлөлекчилериниң Хуралын Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлуларынга дүүштүр соңгуур болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын ол хөй-ниитини эгелээшкинге үндезилеп боттандырар.

8 түүл. Кызылдың хоорай чагыргазы

1. Кызыл хоорай чагыргазы болза, хоорайда эргелеп башкарылга органы болуп турар болгаш Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлуларынга, Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Чазаанын, Тыва Республиканың Дээди Хуралының актыларынга, төлөлекчилер Хуралының бүрүн эргелериниң эрге-хемчээлинге дүүштүр хүлээп алганы шинтпирлеринге үндезилеп база оларны күүсетпишаан төлөлекчи болгаш күүсекчи-айтыышкын бөөр эрге-хүлээлгени боттандырып, тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш хамаатыларның эргелерин база хоойлу ёзугаар эрге-ажыын хандырып турар. Кызылдың хоорай чагыргазының тургузуун, ажыл-чорудулгазының база бүрүн эргелериниң чурумун Тыва Республиканың хоойлузу-биле чурумчудуп доктаадыр.

2. Кызыл хоорай чагыргазының амыдырал хандырылгазының, капитал тудуг, ниитинин корум-чурумунуң, санитар арыглалының, чаагайжыдылгазының, экология, чурттакчы чоннуң амыдыралының болгаш кадыкшылының, айыыл чок чоруун хандырар айтыыглар талазы-биле оон эргезинге дүүштүр хүлээп алган актыларын бүгү хамаатыларның, хоорайның девискээринде турар өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка, яамыларның, ведомстволарның, будүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң күүседири албан болур.

3. Хоорайның амыдыралын хандырып турар бүгү-ле, будүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш адырларының ажылын өнчүнүң кандыг хевиринге оларның кирип турарындан хамаарылга чокка Кызыл хоорай чагыргазы таарыштырып холбаштырар.

(Уланчызы 3-кү арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА КҮРҮНЕ БОЛГАШ МУНИЦИПАЛИТЕТ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИН 1994 ЧЫЛДА ХУУЖУДАРЫНЫҢ РЕСПУБЛИКА ПРОГРАММАЗЫ

(Төнчүзү. Эгези № 118, 119 «Шында).

7.8. Бир эвес чек аукционунга ук АН-ниң акцияларының 29-тан эвээш эвес хуузун аңаа сайгарган турда, (чек аукционунга) АН-ниң акцияларының саткан ниити санының 10 чедир хуузун чек аукционнарын эрттирери-биле чарыгдалларны дуглаарынче, хуужудулга чектерин кадагалап шыгжаар болгаш узуткап кааптары-биле ачы-дузаже угландыргаш, аукционга рубльге садарын чөпшээрээр.

Хуужудулга планының ийиги кезээн өскертири бо таварылгада негеттинмес.

Аукционга акцияларны 10 хуудан ажыр сатканындан алган акша-хөрөнгилерни хуужудулгадан акша-хөрөнгилерни хуваарының нормативтеринге дүүштүр хуваар апаар.

VIII. ФОНД РЫНОГУН ХӨГЖҮДЕРИ

8.1. Бүгү-ле хевириниң инвестиция фондулары үндүрген акцияларын хуужудулга үезинде чогаадып алганы эзэи Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитеди болуп турар АН-ниң акцияларынга орнаар эргези чок.

8.2. Инвестиция фондуларының доктаткан чурум ёзугаар инвестиция ажыл-чорудулгазын боттандырып турар юридиктиг албан черлери Россия Федерациязының инвестиция фондуларын тургузар болгаш ажыл-чорудулгазының чурумун таарыштырып турар хоойлужудулгазынга дүүштүр боттарының тургузаукчу документилерин көргүзүп киирер хүлээлгелиг.

Хамаатыларның хуужудулга чектерин чыып турар тускайжыттынган инвестиция фондулары боттарының өнчүзүнге бир 25 хуу, олардан балылаар эргелиг 10 хуудан эвээш эвес өртектиг үнелиг саазыннарлыг болур эргелиг.

8.3. Хамаатыларның хуужудулга чектерин чыып турар инвестиция фондуларының инвестиция ажыл-чорудулгазы бүрүткеткенинден, бөөр 2 чыл дургузунда: орулгага үндүргүнүн аванс төлевирлерии шилчидериниден;

эзэлеп айыткан фондуларны боп турар акцияларбиле будүрүлгениң төлеп бөөри орулгалар үндүрүүндеи;

өртектиг саазыннарыңы эртир хевүдээчиниң планпрограммазын бүрүткеп турар үеде үндүрүлген хостаар.

Ол фондуларны АН-ниң акцияларын садып алыр талазы-биле саарылгадан неме өртекке үндүрүг төлээринден хостаар.

8.4. Өртек-үнелиг саазыннарның рыногун хөгжүдерин таарыштырар сорулга-биле банкылар:

— хуужудуп турар будүрүлгелерниң киржилгезиниң (үлүүнүн, акцияларының) үлүг-хуузунун садып алыкчылары боп болбас;

— хамаатылардан шыгжаары-биле хуужудулга чектерин хүлээп ап болур.

8.5. Траст эргелелинче дамчыдып берип турар акцияларның контроль пакетериниден ангыда АН-ниң хуужудулга үезинде кылган акцияларының пакедин хуужудулга планынга ат салганының соонда үш ай дургузунда саткан турар ужурлуг.

8.6. Акционерлериниң эргелеевин камгалаары

8.6.1. Ажык хевирлиг акционер ниитилелдериниң акционерлериниң эргелерин камгалаар сорулга-биле:

АН-ниң аңаа бүгү-ле акциялары, оларны үндүргениниң үезинден хамаарылга чокка, аразында ден;

АН-ниң акционерлериниң чылда хуралын саң-хөө чылы доозулгуже 120 календарь хонуктан орай эвестеэрттирер. Ынчаарга акционерлериниң чыл хуралынга киирер АН-ниң балансызын, чыл отчедун, ревкомиссиязының отчедун, АН-ниң директорлар чөвүлелинге бадылаан турар. АН-ниң балансызын оон бадылааны таварылгада, АН-ниң акша хөрөнгизиниң күселиби-биле аудитор хыналдазын томуйлаар үндүрүг инспекциязынга доктаатканы чурум ёзугаар балансты дужаар.

8.6.2. Чүгле акционерлериниң хуралынга база ажык хевирлиг акционер ниитилелдиң аңаа акцияларының эзелериниң дөрттүн үш кезээниң боттары хууда олуржуп турар ийикпе бүрүн эргелиг төлөлекчилерин дамчыштыр чөпшээрешкени-биле дараазында:

— АН-ниң уставынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында;

— АН-ниң эге капиталының хемчээлдерин өскертир дугайында;

— ниитилелдиң садып алганы акцияларын төлөөр таварылгалардан өске;

— долаа, составын АН-ниң тургузукчу документилери-биле тодарадыр кандыг-даа эт-хөрөңгини арендага дужаар, садар, солуур болгаш өске-даа хавырылда дугайында, а бл ышкаш бир эвес дугурушкан чүүлдүң хемчээли ийикпе дугурушкан чүүл боп турар эт-хөрөңгиниң өртөө эге капиталды 25 хуу ажып турда ийикпе, бир эвес АН-ниң ревкомиссиязы дугуржулганы чүүлдүг дээр дугайында шинтпирни хүлээп албас болза:

— АН-ни өске организаттаар болгаш дужурер дугайында шинтпирни хүлээп алыр. Бо пунктунуң дурумнери, бир эвес акционерлериниң ниити хуралының үезинде күрүне (муниципалитет) өнчүзүнде акцияларның 25-тен эвээш эвес хуузу туруп турар таварылгада, күрүне (муниципалитет) будүрүлгелерин хуужудуп турар үеде тургускан кызыгаарлаттынган хевирлиг акционер ниитилелдерге (КХАН) хамаарышпас.

Акционерлериниң өнчүзүнде турары КХАН-ның акцияларын садары-биле кандыг-бир кызыгаарлаашкыннарны болгаш негелделерни доктаадырын хоруур.

8.6.3. Бадылаашкын үезинде акционер аңаа хамааржыры аңаа акцияларга онаажыр үннерин бүрүнү-биле азы чамдыызын директорлар чөвүлелиниң кежигүннериниге чангыс азы эзээн каш кордакчылар дээш бөөр эргелиг.

АН-ниң ажылдакчылары болуп турар акционерлер ол ниитилеллин директорлар чөвүлелиниң кежигүннериниң үштүн бирээзинден хөй туруп болбас.

8.6.4. Ажык хевирлиг АН-нерни хааглыг хевирлиг АН-иер, кызыгаарлаан харысалгалыг эштежилгелер кылдыр эде чаартып болбас.

8.6.5 АН болза акционерлериниң хуралын эрттиреринин ай-хүнүнге чедир 30 календарь хүнүнден орай эвесте, хуралды эрттирер үезиниң база болур черинин, хүн айтырыының дугайында акционер бүрүзүнге бижимел-биле дыннадыр ужурлуг.

IX. ДАШТЫКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНЫ АЖЫГЛААРЫ

9.1. Күрүне будүрүлгелерин хуужудуп турар үеде даштыкы инвестицияларны дараазында байдалдарда ажыглаар:

— даштыкы инвесторлар аукционга (чектинин киириштир), мөөрейге, инвестиция садыглажыышкыннарынга киржип, ол ышкаш хуужудулга үезинде төлевирниң акша-хөрөнгизин кылдыр, Тыва Республиканың Сан яамызынга ыяап-ла дыннатпышаан, хуужудулга чектерин садып ап болур;

— бир эвес даштыкы инвестор аукционнун, мөөрейиниң, инвестиция садыглажыышкыннарының кара чаңгыс киржикчизи боп турар болза, ынчан аңаа будүрүлгени садып болур. Бо таварылгада будүрүлгениң эт-хөрөңгизиниң тускай өртекүнезин Тыва Республиканың Күрүне эт-хөрөңги комитединин база Тыва Республиканың Сан яамызының бадылааны арга-биле санап үндүрер;

— «бичe хуужудулгага» даштыкы инвесторларны чүгле кожууннарның база Кызыл хоорай чагырганың шинтпирлери-биле киириштирер.

9.2. Дугуржулга чарып алганда, даштыкы инвесторлар-биле бот-бодунун аразында чүгле рубль-биле санажыр.

X. Хуужудулга талазы-биле күрүне органнарының боттарының аразында, күрүне эргелеп башкарылгазының өскедаа органнары база бүгү деннелдин бюджеттери-биле бот-боттарының аразынга харылаа тударының чуруму

10.1 Күрүне будүрүлгелериниң база күрүне өнчүзүүнүң өске-даа объектилериниң садыглакчызы республиканың Күрөт-хөрөңги комитеди болур.

10.2. Республиканың Күрөт-хөрөңги комитединиң ямыга, ведомствога бергени бүрүн эргелери будүрүлгени хуужудар дугайында шинтпирни хүлээп алганындан бөөр күш чок болур.

10.3. Будүрүлгелерни-тергиидекчилерни Россия Федерациязының тергииделге удур политика болгаш экономиктиг чаа тургузугларны деткиир талазы-биле Күркомунун Тывада девискээр эргелели-биле чөпшээрежилге ёзугаар хуужудар.

Бир эвес хуужудуп турар будүрүлге республиканың барааннар, ачы-дуза, ажылдар рыногунга колдаар байдалды эзлевейн турар болза, ону хуужудары ынчан тургузуп турар акционер ниитилелиниң эге капиталының хемчээлинден хамаарылга чокка-ла, Россия Федерациязының ТУКК-ниң Тывага девискээр эргелели-биле чөпшээрежилге негеттинмес.

Тыва Республиканың Долгандыр хүрээлел болгаш бойдус курлавырлар яамызы экология-экономиктиг экспертизаны киирген соонда, экология талазы-биле айыылдыг будүрүлгелерни хуужудар. Оларны ук будүрүлгелерни хуужударының планынга киирер экологтуг кадыкшылга программазы-биле дүүштүр олар экология талазы-биле кадык турда хуужудар.

10.4. Акцияларының пакеттерин күрүнеге быжыглаан акционер ниитилелдериниң хуралдарынга өнчү эдилекчизиниң бүрүн эргелерин боттандырарда, Тыва Республиканың чогуур яамыларының база ведомстволарының киирген бижии-биле оларның төлөлекчилерин Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитеди киирип болур.

10.5. АН-нерниң удуртулгазының төлөлекчилери болгаш ажылдакчылары акционерлериниң хуралдарынга база директорлар чөвүлелинге күрүнеиин төлөөзи болуп чүве чугаалап болбас.

10.6. Трасты тургузуп турда, АН-де акцияларында күрүненин үлүг-хуузун бүзүреллиг башкарар дугайында Дурумге дүүштүр бүзүреттирген эргелекчинин мөөрей-биле шилип ап болур.

10.7. Эт-хөрөңги эргелээр талазы-биле комитеттериниң ап турары аренда төлевирин хуужудулга талазы-биле акша-хөрөңгиниң составынга киирбес болгаш хуужудулга чорудуун акшаландырары-биле 20 хуузун тырткаш, чогуур бюджетче шилчидер.

XI. ХУУЖУДУЛГАНЫҢ ЗЫНГА НЕГЕЛДЕЛЕР

11.1. Хуужудулганың тус чер программаларын эт-хөрөңги башкарар комитеттер чогаадып кылыр, чогуур чагыргалар хүлээп алыр болгаш Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитединче чорудар.

11.2. Хуужудулганың тус чер программалары дараазында ыяап күүседир негелделерге дүүшкен турар:

— республика Программазындан карышпас;

— республика Программазының доктаатканы ыяап-ла сагыыр кызыгаарлаашкыннарны, негелделерни күүседирин бүрүн долузу-биле хандырар.

Ында кирип турар үүлдер:

— хуужудар ужурлуг муниципалитет бүдүрүлгелериниң, доозулбаан тудуг объектилериниң сан-даңзызы;

— муниципалитет өнчүзүн чектерге садарын организаттаар талазы-биле хемчеглер;

— акша-хөрөңгилериниң, оон иштинде хуужудулга чектери хевирлиг киреринин баш удур хемчээли;

— хуужудуп турар будүрүлгелериниң хосталып турар ажылдакчыларының социал камгалалының талазы-биле хемчеглер.

11.3. Хуужудулганың тус чер программазын күүседири дээш харысалганы тус чер чагырганың даргаларынга, эт-хөрөңгини башкарар талазы-биле комитеттериниң даргаларынга хүлээндирер.

11.4. Хуужудулганы чус чер программаларын күүседири дээш контрольду Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитединге хүлээндирер.

XII. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХУУЖУДУЛГАНЫН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ РЕСПУБЛИКА ПРОГРАММАЗЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНГЕ ИДИГ БӨӨР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР

12.1. Бо Программаны күүседиринге Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, кожууннарының, будүрүлгелериниң сонуургалынга идиг бөөри-биле:

12.1.1. Хуужудулганың планнарын бүрүн болгаш хуусаазында күүседип турар будүрүлгелерге күрүне дузазын болгаш чиигелделерин колдадыр тыпсыр.

12.1.2. Хуужудулга дугайында хоойлужудулганы күүсетпээн, хуужудуп турар объектилериниң өртөөн төлөөринин учедунга хуужудулга чектерин хүлээп албас кожууннарга Тываның Чазаа саң-хөө дузазын база чиигелделерни тывыспас, бир эвес эт-хөрөңгини хуужуттунмайн турар ийикпе азы бир эвес ол эт-хөрөңгнге хамаарыштыр хуужудулга дугайында хоойлунун негелделери сагыттынмайн турар болза, олардан эт-хөрөңгини хавырар эргелиг.

XIII. ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА ХУУЖУДУЛГА ОБЪЕКТИЛЕРИНИҢ ОНЗАГАЙ ҮҮЛДЕРИ

13.1. Россия Федерациязының Күрөт-хөрөңги комитединиң ажылдап кылганы чижек азы хевир-янзы нормативтиг актылар чок таварылгада, Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитеди бодунуң нормативтиг документилерин хүлээп ап болур. Айыткан документилер «Хуужудулганың республика программазынга», «Тыва Республикада күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга база хуужудулга дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазының Тыва Республиканың планынга киирер, Тыва Республиканың хоойлузунда адааны хоойлузунда кирбээн кезээнге карышкак эвес болур.

13.2. Тус черниң онзагай үүлүн бүрүн өөренип көөрү-биле Күрөт-хөрөңги комитеди Россия Федерациязының хуужудулга дугайында хоойлужудулгазының негелделерин база Россия Федерациязының Күрөт-хөрөңги комитединиң бадылааны нормативтиг актыларын сагыйышаан, хуужудулга планының ийиги кезээнге өскерилгелерни болгаш немелделерни бодунун айтыышкыны-биле киирип болур.

XIV. ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУН ОРТУЗУНГА СУРТААЛ-ТАЙЫЛБЫР АЖЫЛЫ

14.1. Тыва Республиканың Күрөт-хөрөңги комитеди хуужудулгадан оон ап турары орулгаларның 10 чедир хуузун суртаал-тайылбыр ажылынче чарыгдаар ужурлуг.

14.2. 1994 чылда республика солуннарынга, радио болгаш телевиденнеге хуужудулганың утказының, хуужудулга чектериниң ролюнун база оларны ажыглаар аргаларының дугайында, эң ылаңгыя чек аукционнарының болгаш социал камгалалдың тускайжыттынган инвестиция чек фондузунун дугайында медээлерни доктаамал парлап, дамчыдарын хандырар талазы-биле хулээлгени дагзыр.

14.3. Массалыг информациының республика бюджединден акша ап турар бүгү-ле пепсектери оларга берип турар акшаның 5 хуузу чедир түүнге өнчүнүн бүгү-ле деннелдериниң хуужудуп турар объектилериниң дугайында информастыг медээлерин халас парлаар ужурлуг.

Теле-радио дамчыдылгазының компаниязы неделада 10-дан эвээш эвес халас эфир үезин, оларны түннел кадар эрге чокка, эт-хөрөңгини эргелеер комитеттериниң информастыг дыннадыгларынга ыяап-ла тускайлап бөөр.

14.4. Тыва Республиканың эт-хөрөңги куркому, хуужудулга айтыыгларының талазы-биле халас тайылбыр-сүмелерни бөөрин хандырар.

Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайның эрге-байдалының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арыада).

4. Хоорайның эргелеп башкарылга органнарының удуртукчуларының албан-дужааларынга кижилерни хоорай чагыргазының саналдаанын өзүгаар томуйлаарын база хостаарын хамаарышкан ламылар болгаш ведомстволар боттандырар.

9 үүл. Кызыл хоорайда муниципалитет өнчүзү.

1. Тыва Республиканың Конституциязынга дүүштүр Кызыл хоорайда түс черниң бот-башкарылгазының экономиктиг үндезини болза, муниципалитет өнчүзү болур.

2. Хоорайның муниципалитет өнчүзүнге түс черниң бот-башкарылга органнарының эт-хөрөнгүзү, түс чер бюджединиң акша-хөрөнгүлери, бюджеттен дашкаар акша-хөрөнгүлер, өртек-үнелиг саазыннар болгаш өске-даа сан-хөө орудлары, чуртталганың болгаш чуртталга бажынынга хамаарышпас муниципалитет фондузу, чуртталга-ажыглал база септелге-тудуг бүдүрүлгелери; инженер структуразының объектилери, а бл ышкаш ук объектилеринң ажыглалын база септелгезин чорудуп турар бүдүрүлгелер; садыгның, ниитиннің чеменилге черинің болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының муниципалитет бүдүрүлгелери, кадык камгалалының, өөредилгенің, күлтураның, дыштанылганың болгаш спорттуң албан черлери база объектилери, а ол ышкаш хоорай чурттакчыларының коммунал-амыдырал база социал-культура хереглелдерин хандырарынга эргежок чугула доктааткан чуруумбиле шилчидип берген азы садып алгылаан өске-даа объектилер болгаш эт-хөрөнгө хамааржыр.

10 үүл. Кызыл хоорайның экономиктиг бот-тускайлаң чоруунуң магадылалы

1. Кызыл хоорайның түс чер бот-башкарылга органнары:

— хоорайга үндүрүп берген чөлөө акшаны боттары хуваар болгаш ажыглаар;

— түс чер үндүрүглериниң ажыглаан түннерин, ажыглалындан болгаш туруп турар чериниң хамаарыштыр чер участоктары, инженер четкилериниң хөгжүлдезин дээш аренда төлевириниң хемчээлдерин доктаадыр;

— хоорайның бюджеттеи дашкаар фондузунга кереэ негелделери-биле хуу кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң акша-хөрөнгүзин киириштирер.

III ЭГЕ. ТҮННЕЛ ЧҮҮЛДЕР

11. үүл. Хоорайның уставы

1. Кызыл хоорай болза, хоорай чагыргазының, өске-даа органнарның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң ажыл-чорудулгазының, а ол ышкаш боттарының ажыл-чорудулгазын хоорайның девискээринде боттандырып турар чурттакчы чон-биле хуу кижилер болгаш юридиктиг албан черлери-биле оларның бот-боттарынга харылзааларының дүрүмүнүң чыылдазы — уставтыг болур.

2. Кызыл хоорайның уставын хоорай чагыргазының киирип келгениң өзүгаар хамаатылар төлөөлекчилериниң хоорай Хуралы хүлээп алыр.

12 үүл. Хоорайның символика демдээ

1. Кызыл хоорай болуу символ демдектиг — Кызыл хоорай сүлделіг болур.

2. Хоорайның сүлдезин хоорай чагыргазының киирген-биле хамаатылар төлөөлекчилериниң Хуралы бадылаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
1994 чылдың июнь 28.
№ 128.

«ХӨЛЧҮК»: бир чыл болур

Эрткен чылдың сентябрь 3-те «Хөлчүк» совхоз «Ак-Талдан» чарлып, аңгы совхоз кылдыр тургустунган. Ам бо чылын бир чыл болуп турары ол.

Совхозтуң директору Виктор Донгакович Сүктер-оол-биле ужуражып, совхозта ниити байдал дугайында сонуургаан мен.

Ажыл-агыйда ажылчыннарның саны 110-120 кижи чедип турар. Өске ажыл-агыйлар-биле бир демей, база-ла акша-төгерикке чеднимес боор-дур. Ажылчыннар чүгле ийи айның шалының алган болду. Ындыг-даа болза хөлчүкчүлер аная ундаравайн, эрестиг ажылдап турар дээрзин директор чугаалап орду.

Чаъс-чайык үргүлчүлеп, электри шугумун үреп, шаптыктарны тавары-штырып турза-даа, хөлчүкчүлер хой кыргылдазын бир дугаарында досканнар. Ам бо хүннерде дүктү пресс-тээр ажылдар чоруп турар. Ынчалза-даа ону дужаар чер ам-даа билдинмес.

Совхозтуң ам бо хүннерге чедир тудуп алган конторазы чок болганы-биле «Ак-Тал» совхозтуң конторазында ажылдап турар улус болду. Ынчангаш ажылдаарынга элээн таарымча чок байдалдар тургустунуп турар. Ак-Тал биле Хөлчүк аразы база элээн херин—18 км чеде бээр. Ынчангаш ол аразынга аргыжары база берге болбайн канчаар.

Фермада ниити саар инектің саны 57, оларның 37-зин үш саанчылар хол-биле саап турар. Хүнде-ле саап ап турар суду 425-430 кг чедип турар. Ол хире эвээш сүттү дужаап, саарар дээрге чарыгдалы улуг болур. Ынчангаш совхоз электри-биле ажыллаар машинаны садып алган болган сметананы, саржагны кылып турар. Ол саржаг элээн көвүдей бээрге, Хову-Аксының албан, организация черлеринге садып, саарып турар болду.

Инектер колдуунда-ла тыва уксаалыг болгаш, суду арай хиреліг. Келир чылын уксаалыг 30 хире хунажыннарны садып алыры планда көрдүнген, Көдээ ажыл-агый яамызы ону садып алыр акшаны тускайлап бээр кылдыр аазаашкын кылган. Ол ышкаш уксаалыг 30 хире кошкарларны база садып алыры көрдүнген. Ынчангаш ажылын экижидериниче кичээнгей салып турар. Ол дугайын совхозтуң кол зоотехниги Орлан Эрес-оолович Саая чугаалап орду.

Совхозта ам-даа чедир шинтпирдеттинмээн айтырыглар хөй. Оларның бирээзинге — ам бо хүннерге чедир нефтебааза безин чок. Бензин, солярканы база-ла Ак-Тал нефтебаазазында кудуп алган. Ынчап көөрге, эпчогу база кончут, бирде бирээзи өрелиг апаар, аразында база маргылдаа туруп келир. Ол ышкаш шаң база чангыс черде.

Бо чылын харын нефтебаза тудуп алыр кылдыр акшаны берген, ону чеди айның төнчүзүнде бээр тудуп эгелээн. Амдыызында кылып эгелээр дээрге, тудуг материалдары чок. Чеди айның эгезинде пилорама садып алган, ам ону тургузуп турар. Кажан пилорама шуудап ажылдай бээр болза, ынчан тудуг ажылдары эгелээр.

Совхозтуң тускай эртемниглери, ажыл-агыйның директорундан эгелээш, Ак-Талда чурттавышаан. Хөлчүкте чүгле 47-ле бажың бар, ол дээрге 100 ажылчыига каяа чедер дээр сөлер. Ынчангаш бажыннар тудар айтырыг база тургустунуп келир, ынчан пилораманың ажыы кончуг улуг апаар.

Бо чылын хой чуулдазын организастаары база элээн өзалдаан, чылдагааны — боттарының тускай чуулда чери чогунда. Ак-Талдың 20 ажыг коданың чуурун маназар болза, чай эртип каар. Ынчангаш совхозтуң тускай эртемниглери, ажылчыннары Чайлаг-Ховуда, төптен 10 км хире черде хой чуур черни, чүгле бо чылын ажыглаар кылдыр чөпшээрелди алгаш, улуг ангарны казып, кылып алган. Ынчангаш хой чуулдазы ында эгелээн. Амдыызында хой чуур черге база шаңга чеже акша бергени билдинмес, анаа-ла аазаашкын-биле өйлежип турар апарган. Чүгле бо чылын безин 11 хой кажаазының септелгезин кылыры көрдүнген. Ынчангаш тудуг ажылы шуудап болурунуң аргазы бар хевирлиг.

— Совхозтуң бодунда дуржулгалыг тудугжулар чок чүве болганда, Кызыллан тускай бригаданы чугаалажып алган, олар ам бо хүннерде чедип келир ужурлуг — деп, совхозтуң директору чугаалады.

Ниити совхозтуң тарылга шөлү 1668 га, оон иштинден 400 га чериг чайгы аңдарылгага ажыглаан. Ынчаларда 3 черниг чайгы аңдарылгага доруткан. Ол дээрге чүгле бирги аңдарылга боор турар. Чайгы аңдарылгага быжыглаан 2 «Т-150»-ниг бирээзи ажылдаайн турар. Ол ышкаш 1 «ДТ-75», үш «МТЗ-80» чайгы аңдарылгада жиржип турар. «Т-150»-де Араажык Белек, МТЗ-де Донгурак Шожуклан, ДТ-75-те Семен Самбуу эки ажылдап турар дуржулгалыг механизаторлар. Оларның үүтле трактористеп ажылдаан ажыл стажы 15-20 чыл чедип турар.

Бо чылын хойдан чаш хураганны менди камгалап алыр талазы-биле эки көргүзүглерни Доржу-оол Тюлюшович Сундуй-оол 269 хураган алыр турган, 236 башты менди камгалап ап, үүс башка онааштыр 88 хураган алган. Ол ышкаш 20 чыл чедир кадарчылап келген Мария Сундуй-оол бодунуң уруглары Оксана, Салбакай олар-биле багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Олар үүс башка онааштыр 80 хураганны менди доруктуруп, дүк кыргып алыр планын 104 хуу кылдыр күүсеткен.

Аныяк малчын Көк-оол Орлан 467 иттерин 99 хууга камгалап алган. Ол ышкаш 30 чыл иштинде малчыннап келген Байыр Тюлюшович Сундуйкун көргүзүү база эки. Ол үүс хойга онааштыр 78 хураганны камгалап ап, дүк алырының планын 103 хуу күүсеткен. Ындыг-даа болза ниити совхозтуң үүс хойдан алган хураганы 37-ле баш болган. Оон кол чылдагаанын кол зоотехник Орлан Саая мынчаар чугаалаар болду:

— Монгуш Александрның Элегестен эккелген коданынга кошкарларны база оон эккеп салганы-биле хаң төрел апарган. Ынчангаш хини тудуш бооп, чаш хураганнар дыка хораан. 100 башка онааштыр оон алган хураганнар чүгле 12,9 хуу болган. Ол ышкаш Крас-оол Ханды 21, Николай Хомушку 24 баш хураганнарны алганнар. Ол дээрге бо кадарчыларның ээхарысалга чогун көргүзүп турар. Часкы үеде оларның коданнарындан дүк чиггештин, база ижин-шөйүнду аарыы, хөрекке дегдиргени-биле чаш хураганнар хөөу-биле хораан.

— Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери-биле совхоз четче хандыртынган. Чүгле совхозта кол экономистин база кол агрономнуң хүлээлгезин чаңгыс кижи харылап турар. Бо чылын үш бажыңны тудары-биле акшаландырышкынны берген. Оларның бирээзин контора кылдыр тудар деп планнап турар. Ынчан-на ажыл-агый шуудап, чүгээртээр ужурлуг — деп, совхозтуң директору чугаалады.

Ам бо хүннерде ажылчыннар чүгле үш айның шалының алганнар. Дөрт айның шалының чүгле малчыннарга үлеп берген. Оларның ортумак шалыны 100-120 мун чедип турар. Бо дээрге алды айда санап каан шалын-биле ындыгдыр.

Школаның байдалы база чаржыныг, мында чүгле 4 класска чедир 24-ле өреник өренирде турар. Тускай кылып каан школа чок болганы-биле таржынчы казанчы өреникчилер сыңмарлажып өренип турар. Келир чылын школа тударын кожуунуң өредилге килдизи планнап турар.

Савый-оол ООРЖАК.

ХООРАЙГА ТУРАСКААТКАН

Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинің ажылдакчылары Тываның найысылалының 80 чылынга туурскаадыл, бир өрээлди хостааш, оон ханаларында бир янзы делгелгени кылып аптырлар. Оон солун чүве кайда боор, ам топтап көөр-дүр.

Эжик аксыда үзүн үлгүүрде Азия диптиң тураскаалының хевирин сиилбээн ажылды тургузуп каап-тыр. Оон үстүнде Бин-Хемче үглаар оруктуң беднгээш кырлан фонда тургускан, алдарлыг даш чонукчузу Хертек Тойбу-Ханың уран-шевер кылганы чаш төлүн эмзирген аңның дүрзүзүн делгээн.

Тываның найысылалының тудуун эгелээрде бир дугаарында хүрээнің тудуун кылырын ында айыткан бижиктің бир хоолгазын аскан. 1914 чылда Кызылга бир болгаш ийи каът бажыңнар, магазиннер, түүйбу кылыр заводтуң базаларын кылган. 1915 чылдың төнчүзүнде албан черлериниң тудугларындан аңгыда, 54 саныг хуу бажыңнар бар апарган. Ынчан чурттакчы чоннуң саны 468 четкен.

Тываның найысылалының баштайгы тудугжуларындан Ленин орден-биле шаннаткан О. Д. Комбуй-оолдуң, Оюн Калзакның, В. К. Цукановтуң өрек чуруктары ол делгелгеде кирген. Тываның национал театрын тудугжулар 1945 чылда кылган дугайында фото-чуруктар база бар. Оон өске-даа тудуглар немешкенин көргүскен.

Кызыл хоорайга Улуг-Хемнин суу улгаткаш, үерлээшкиннер болганын көргүскен фото-чуруктарны ынчан Тывага кол чүрук тырттырыкчызы турган Ермолаевтің төөгүлүг фото-чуруктары сонуурганыг. Кызылдың кудумчуларын шыва алган жыныгарын кылган. 1915 чылдың төнчүзүнде албан черлериниң тудугларындан аңгыда, 54 саныг хуу бажыңнар бар апарган. Ынчан чурттакчы чоннуң саны 468 четкен.

Тываның найысылалының баштайгы тудугжуларындан Ленин орден-биле шаннаткан О. Д. Комбуй-оолдуң, Оюн Калзакның, В. К. Цукановтуң өрек чуруктары ол делгелгеде кирген. Тываның национал театрын тудугжулар 1945 чылда кылган дугайында фото-чуруктар база бар. Оон өске-даа тудуглар немешкенин көргүскен.

Кызыл хоорайга Улуг-Хемнин суу улгаткаш, үерлээшкиннер болганын көргүскен фото-чуруктарны ынчан Тывага кол чүрук тырттырыкчызы турган Ермолаевтің төөгүлүг фото-чуруктары сонуурганыг. Кызылдың кудумчуларын шыва алган улуг үер 1937 чылдың чазынында болган. Ында бир кудумчуну долган үер суун бир аттыг кижиниң эжиндирип кежип орарын болганын өске-даа берге байдалды көргүскен.

Ийи дугаар улуг үер Кызылга 1937 чылдың чазынында болган. Ынчан хоорайның кудумчуларынче улуг-улуг доштар чүдүлүп кирип келгенин безин көргүскен. Сөөлгү үерлээшкин 1966 чылда Донмас-Сугда алгы заводуңуң чоогунда бажыңнарны долгандыр мөөннелип келгенин амгы-даа чурттакчылар билир болгай.

Бо делгелгенин музейниң ажылдакчылары чогаадыкчы арга-хөнирлерни ажыглап, эки белеткээнин демдеглээр апаар.

Охемчик ОНДАР.

Тываның Россия Федерациязынга каттышканының 50 чылынга

ЧЫЛ БҮРҮЗҮ ТӨӨГҮЛҮГ

Сөөлгү үеде янзы-бүрү угланышкыннарның демократтары болгаш чамдык доскут бодалдыг интеллигентилер Тываның 70 ажыг чылдар иштинде төөгүзүн, хөгжүлдезин чүгле карартырын семеп турар. Тываның төөгүзүнде чырык арынар барын оон суму бүрүзүнүң хөгжүлдезиндеи көрүп болур. Эрткен үеде нам-чазактың удуртукчуларының частыыглары турган харын. Төрээн Тываныстын төөгүзүнүң чырыткылыг арынарын кым-даа өскертип шыдавас. Танды-Тывазының ботдогуннаан, хамаарышпас үеэзинде, Тыва ССРЭ-ге каттышканының соонда болган болуушкуннар боттарының ора-сомазын, изин Тандының Суг-Бажынга арттырып каан. Үениң эргилдезинин, реформаларның чаа көрүжү-биле Кочетово сумузунуң, ында ажыл-агыйның төөгүзүн, амгы байдалын «Шанган» совхозтуң директору Василий Кескил-оолович Оюн-биле сайгарып чугаалаштывыс.

1921 чылдың августа 15-16 хүннеринде Суг-Бажынга болган Тыва Арат Республиканың Үндезилекчи Хуралы тываларның төөгүзүнге эн-не чырыткылыг болуушкун. Ботдогуннаан, хамаарышпас күрүнеңи тургускан. Хурал түс черниң төөгүзүнге чырык арынны база арттырыл каан. Суг-Бажы Тываның тос улуг кожуунарының бирээзи Оюннар кожуунунга хамааржыр турган.

1932 чылдың июнь 16-да Тыва Арат Республиканың Чазааның доктаалын өзүгаар Танды кожуунну тургускак Суг-Бажының, Шанганның, Могайның, Догаанның, Алдының Элегес, Межегейниң араттары Көк-Булун сумузунга кирген. Тыва Арат Республика үеэзинде Көк-Булун сумузу кижи, арат ажыл-агыйларының болгаш мал бажының талазыбиле Тандының эң улуг сумуларының бирээзи болган. 1941 чылдың чизеи-биле Көк-Булун сумузунга бүгү хевирнин малының баш саны 40 мун четкен. Арбын малдыг араттарга мун хойлуг Мундургу, Чиссыгбай, Кивал, Чамбал, Сымчаан Оюннар, Чал Монгуш, Биче-оол Куулар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Көк-Булунга ядыы-ла дээн араттар 4-5 саар инектерлиг, элээн каш молдурга, бызаалыг, ийи-үш аттарлыг, кодан шээр малдыг чораанын арбан, суму, колхоз даргалап чораан Бугалдай Хавыкаевич Оюн чугаалап орар. Хуу өнчү турда кижилерниң ада-маганы арбын турганын ол үениң чизелериниң санчыраалары хереченлеп турар.

«Шанган» совхозтуң эгезин 1932 чылда тургускан. Молотов аттыг колхоз салган. Анаа 30 хире өг-бүле кирген. Колхозтуң даргазынга Иван Семенович Митряшкин, ораалакчызынга Семен Ильич Лапшин соңгутканнар. Ажылагыйга орус тараачыннар, тыва араттар ажылдап турган. Баштайгы чылдарда колхоз 35 аңдазынныг, 5 сеялкалыг, 5 сиген кезер машиналыг, 50 тергелиг турган. 1932 чылдала Абакандан молотилканы садып алган. Оон ынай колхоз 120 аттыг, 40 инектиг, 100 хойлуг турган. Тарылга шөлү 900 гектар. Суг-Бажынга культура одаглары тыптын келген. Школа, клуб, магазин туттунган. Аныяк-өскенни эртем-биличе өөредир буянныг үүлеге башкы Мария Ланцухова улуг улуг-хуузун киирип келген.

Ада-чурттун Улуг дайынында чылдарында ыдыктыг чаатка Суг-Бажындан 30 ажыг орус тараачыннар киржип өрес-мергенчилер чоруун көргүскен. Кадыг-берге чылдарда Молотов аттыг колхозту хереөзен дарга А.И. Шумова экономиказы хире-шаа-биле быжыгып орган. 1951 чылда үш ажылагыйны каттыштыргаш Сталин аттыг колхозту тургускан. Колхозтуң даргазы Василий Акимович Никитин, ораалакчызы Сергей Чассыгбайевич Ойдупаа болган. Олла чылын садып алган тракторларны Виктор Горин, Иван Астанин, Николай Никитин башкарып турган. Ол колхоз үш автомашиналыг, сес тракторлуг апарган. Колхозтуң баштайгы чолаачыларынга Сандан Оюн, Доржу Оюн хамааржыр. 1945 чылдан эгелеп, кочетовчулар Онгар-Ховунуң кур черлерин шингээдип алгаш, чаагай дужүттү өстүрүп, күрүнеге чылдын-на ортумаа-биле 5000 тонна тарааны дужаап, сан-хөөзүн быжыктырып ап келген. Бежен чылдар төнчүзүнде Сталин аттыг колхозту «Коммунизмнин херели» кылдыр эде адаан.

1965 чылда Суг-Бажынга база бир чугула болуушкун болган: ынчан Кочетово көдээ Советинге тургускан. Октябрь революциязының 60 чыл оюнун бүдүүзүнде «Коммунизмнин херели» колхозту шак-ла ындыг аттыг совхоз кылдыр эде тургускан. 70 чылдар — совхозтуң мал, чер ажылының, тудуг-суурунуң хөгжүлдезинин үеэзи. 1977 чылда ажыл-агый 40 мун хойлуг, 1000 баш бода малдыг, 170 тевелиг, 200 чылгылыг турган. Чылдын-на механизаторлар 5000 га черге тараа болгаш мал чемнинің культураларын тарып, өлбек дужүттү өстүрүп келгеннер. Хой ажылынга бедик көргүзүглери дээш, бир дугаарлыг хойжу бригаданың бригадири Шаравии Шыырапович Оюнга Тыва АССР-нин алдарлыг малчыны деп атты тывыскан. Хойжулар Ласүү Оюн Лемин ордечи-биле, Бады Чамбалович Оюн Кызыл Тук орден-биле шаннаткан. Колхозтаашкын, совхозтаашкын үеэзинде хөгжүлдениң базымнары турза-даа, амыдыралдың хөлөгеленчек талалары тургулаан. Хуу малдың бажын кызыгаарлап турганының түннелинде кижилерниң амыдыралы ындыг-ла кончуг эжиживейн турган. Оон түннелинде ниитиниң малын самчыгдаары база көвүдээн, хуу-даа, ниитинин-даа малын оорлаарының база бир чылдагааны ол-дур. Кижилер хөй хуу малдыг болза, оорлаашкын, самчыгдаашкын шеглээр-дир ийин.

Сөөлгү он чылдарда совхозтуң директорлары, тускай эртемниглери удаа-дарый солчуп келгениңден, ажыл-агыйның углап-башкарарының арга-ларын чөп ажыглавазынындан, тускай эртемниглериниң ээхарысалгазының чавызындан ажыл-агыйның арга-шинээзи баксырап келген. Ажыл-агый ийи чыл иштинде ниитилел болуп турганындан базала огулуг түүнел үнмеди. Чүге дээрге кижилер хуу өнчүнүң өзулуг ээлери болуп шыдаваан. Чүгле акционер ниитилелдің ынчангы даргазы И. П. Козлов ышкаш оптуг-кажар кижилер ниитиниң малындан боттарының хуузун ап, мал-маганның кажаа-хорааларын, кыштагларда бажыңнарны, чамдык машина-техниканы садып саарыпкаш, арлы бердилер. Ажыл-агыйны 1993 чылдың чайынында катап совхоз кылдыр эде тургускан. Суг-Бажынга экономиктиг реформаларны шын эвес чорутканындан бөдүүн ажылчыннар улуг карылгага таварышкан.

Рынноктуң кадыг-дошкун хоойлулары силгип турза-даа, Суг-Бажының үндезин чонунуң аразындан үнген тускай эртемниглер совхозту бүүрашкынга, хоозураашкынга таварыштырбас дээш, ажыл-агыйны углап баш-карарының болдунар-ла арга-ларын ажыглап турар. Ажылчыннар дөрт, беш айлар иштинде акша-төгерик албайн турза-даа, ундарал чок, шудургу ажылдап турар.

Ам бо хүннерде совхозта 12 мун хой, 440 бода мал, 200 теве, 150 чылгы бар. Ажыл-агыйның малы ам чайлагларда. Бо чылын хойжулар Маадыр-оол Оюн, Тимофей Монгуш үүс төрүүр хойданна 95 хураганны камгалап алган.

Рынок үеэзинде күрүненни болгаш хуу малды дериге өстүрүп кочетовчулар биле берген.

Ажыл-агыйның чизезинде он чеди «Беларусь», ийи К-700, сес ДТ-75, дөрт Т-150, ийи М-25 тракторлар, 12 комбайннар, 35 автомашиналар бар. Машина-техника өртээ чеже-даа улуг болза, совхоз бо чылын дөрт ДТ-75, үш ГАЗ-53 автомобильдерни күрүненни чөөлизи-биле садып алган. Онгар-Ховуда трактор бригадазы 2300 гектар шөлде кызыл-тасты, 200 га черде арбайны, 300 гектарда суланы чаштырган. Мал чеминге хереглөөр суланы 200 га, рапсты 150 га, кукурузаны 100 гага тарыыр. Часкы хову ажылдарынга Седен-оол Снирин, Сергей Санчат, Кара-оол Оюн, Вячеслав Коожап эрес-шудургу ажылдаан. Көдээ ишчилериниң мурнунда мал чайлаглаашкыны, мал чемниниң белеткели дээн ышкаш чугула ажылдар бар.

«Шанган» совхозтуң ажылишчилери Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ге каттышканының 50 чыл оюн эки утку-уру-биле шудургу ажылдап турарын ажыл-агыйның директору Василий Кескил-оолович чугаалап орду.

Семен ОЮН.

Бай-Хаак суур.

РОССИЯДА — СЧТА МЕДЭЭЛЕРИ

ДОПЧУЛАЛ

«Российская газета» солун ол-ла темага хамаарыштыр мынчаар бижээн: «Москваның бо талазы-биле туружу шуут билдингир: кризистен хан төктүүшкүнү чокка уштунуп үнер херек деп, ол санап турар. Ону чедип алыр дээш Москва чүгле шинтпирлиг хөделир эвес, харын база ындыг турушту Чечняда кым-на үнелеп турар болдур, оларның шуптузу-биле кады ажылдаарынга белен».

«Правда» солунда Армениянын Демократтыг партиязының мындыг медеглелин парлаан: «РА-ның президентизи Левон Тер-Петросян амдыгаа чедир-ле бир миллиард чедип турар улустуң болгаш күрүне өнчүзүн самчыгдааны дээш буруудадышкынны истеп көөрүн Чингине прокурорга дааспаан болгаш ол таварылганы буруудатпайн келген. Ол чорук күрүненин үндезинин божаннадып, күрүненің бодунун ат-алдарын кудуладып турар-дыр. Армениянын ДС-тин тускай комиссиязының илереткени албан-дужаалдыг кижилериниң деннээр чүве чок кем-херек үүлгедишкинин АР-ның Президентизинин болгаш Чингине прокурорнуң тоовайн турар чоруу кандыг-даа талазыбиле тайылбырлаттынмас бооп турар. Ол чорук АР-ның удуртукчулары боттарының ындыг харысалга чок чоруун агартыр болгаш ат-алдарын камгалаары-биле чугаалаар чүве чок бооп турары тодаргай-дыр...»

«Комсомольская правда» солуннуң бижээни: «Украниның Президентизи Леонид Кучма эрге-чагыргаларның дээди чадаларында хөделиннир, хөлезиленир чорукче баштайгы согуушкунну кылган. Украинаның премьери турган Ефим Звягильскийге удур кеземче хөрээн Украинаның чингине прокуратуразы оттурган. Буруудадышкынын кол үүлү — чурттуң күрүне курлавыры — 100 мун тонна ужар үүл оттулар үүлүн грек «Уквар петролеум ЛТД» дээр фирмага сатканы бооп турар. Ол оттулар үүлдү көзүлдүр-ле куду өртек-биле саткан. Ынчангаш Украина 5 миллион америк доллар когаралдыг бооп үнген».

«Независимая газета» Россияның камгалал күжүнүң дугайында үүлду үндүрген. Ында колдуунда чугаалап турары болза: «Тополь» болгаш «Тополь-М» дээр программаларны боттандырып чорутканының түннелинде база стратеттиг шаап халдаашкын көрөөлеринде айыттынган негелделерни күүсеткенинин түннелинде Россияның болгаш АКШ-тын-даа шериг күжү барык деп чыгыы апаар, ынчалза-даа... Американың ядролуг чепсектери ажа бээр. Бо эвес, а өске талазы айыылдыг бооп турар: АКШ-тын чепсектиг демиселинин соксаал чок болгаш дүрген сайзырап, болбаазыраанының түннелинде ол бистен уламна ыравышаан, боо-чепсектин чаа-чаа болбаазыраңгай хөнирлерин тургузуп аптып болур...»

«Российские вести» Россия Федерациязының кызыгаар шериниинин кол командылакчызы генерал-полковник Андрей Николаевтин үүлүн парлаан. Ол ында мынчаар бижээн: «Бөгүн бистин ажылывыста шынгыы шаптыктаашкыннарның бирээзи федерацияның кызыгаар албанының шылаар арганларының кызыгаарлаттынганы бооп турар. Ындыг арганлар кызыгаар шериглериниң харысалга зоназынга баргаш-ла, соксап турар. Чүге дээрге бистер «чажыт кижилерни» Россияның девискээринин ниитинге хөделиишкиннерин болгаш күзел-бодалдарын контрольдап ыыдаваан чүве болгай бис. Эки-ле дээн таварылгада ындыг контрольду оларның «кирер» болгаш «үнер» черлериниге кылып турар».

«Новая ежедневная газета». Россия Федерациязының Чазааның оралакчы премьери Сергей Шахрайның РФ-тин күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнары-биле РФ-тин субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының органнарының аразында бүрүн эргелерни болгаш кылыр ажылдарны ангылаарының дугайында көрөөлерни белеткөөр комиссиянын ажылының дугайында интервьюзун парлаан.

(РосИТА—СЧТА-нын медээлериниң).

ӨГБЕЛЕРИВИСТИҢ ДУРЖУЛГАЗЫ

Кышкы шагда даң адары дыка үр, дүн узун болгай. Ынчангаш кыштың чыккылама соок үезинге удур шаанда бистиң өгбелеривис дыка хынамчалыг белеткенир чораанар. Олар үгле эътти, саржагны, чөкпекти, тараабыдааны эвес, харын ай, бести, тоорук сайын безин чогуур үезинде арбыдадыр белеткээш, үүжелеп алыр чаагай чаңчылдыг турган.

Рынок харылзааларынче шилчиирининг бо берге үезинде, кажан бүгү-ле үүлдерниң өртектери дендии өскен байдалдарда, өгбелеривистиң шаандакы дуржулгазы кижиниң сагыжынга кирип келир-дир. Күскээр кыжын аңнап тыпкан сын азы хөлбүс эъдин, кажан олар семис турда, өгбелеривис—аңчылар үүжелеп алыр улус болгай. Харын күзүн безин тыпкан аң эъдин хеңмелептер: чер аңының эъди шоолуг үрелир эвес, шынары часка, чылыг дүшкүже чедир хевээр болур.

Кышка уткуштур үүжелеп алыр аъш-чем аймаа ам көвүдээн. Анаа бирги ээлчегде картофель хамааржыр. Кышкы байдалдарга таарыштыр үүжелээн картофель дараазында чылдың сентябрьга чедир барык үрелбес. А картофель — ол дээрге, эътти-даа, хлеб аймаан безин солуп болур чем-дир.

Шаанда аңчы тыварының тыпканы адыг өдүн, тооргу хинин эм кылдыр чоннуң калбаа-биле ажыглап чораанын хоочуннар утпаан боор. Бо үүлдерге немештир чүүма ханын, тарбаган өдүн, а ол ышкаш бөрү өдүн база ажыглаар турган. Өгбелеринң бо бүгү дуржулгазын ажыглаары черле үүлдүг деп бодаар мен.

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Кызыл хоорай.

БАЗААР ӨРТЕКТЕРИ

Күс чоокшулап, кат-чимис, ногаа аймаа быжып эгелей берген. Бо үеде хоорайның огород болгаш дачалыг кижилери артыкшылдыг ногааларын, катчимизин чонга садып, саарылга ажылынче кирген. Рыноктун берге үезинде артыкшылдыг чаа ногаа аймаан чонга садарга боттарынга-даа орулгалыг. Садып алыкчыларга чаа ногаа кадыкшылгага-даа черле эки болбайн аан.

Ам хоорайның төп базаарында ногааларның өртектерин көрээлинер:

Дузаар огурец (шил савага кире бээр бичежек хемчээлдиг) 1 кг — 1000 рубль.

Чиир огурец — 900 рубль.

Помидор — 3000 рубль.

Редис (боодалда 5-8 борбак) — 500 рубль.

Көк согуна (боодалда)— 1000 рубль.

Морковь (боодалда 8 борбак) — 1000 рубль.

Инек-караа стаканда — 500 рубль, ишкири 8 литр кочалдын — 20.000 рубль.

Амдыызында Тывада чок апельсин өртээ кг-да — 3.800-4.000 рубль.

Тыва кижилериң кол чеми болур эът өртээ арайла «аарышкылыг» чорду. 1 кг сөөк чок инек эъди 5.000-дан 6.000 рубль чеде бээр. Сөөктүг эъттин — 4.000-4.5000 рубль, дузап каан хаван чаа — 5.000 рубль.

Каш хонук бурунгаар баштайгы огурецтернин өртээ килограммда садыларга-даа, базаарга-даа 4.500-тен 5.000 рубль чедип турган.

1994 чылдың картошка дүжүү амдыызында чок болду. Эрткен чылдың картошказы бир кочалда 5.000 рубль хевээр.

Николай ДАВЫН-ООЛ.

ЧЫЛДЫҢ ЭҢ ЭКИ ШКОЛАЗЫ

Ооң амгы байдалы кандыгыл?

Бо эрткен чылын Чеди-Хөл кожуунның школаларынга 1664 өөренікчи өөренип турган. Ортумак эртемниң аттестаттарын 98 өөренікчилер алган болгаш 127-зи 10 классче шилчээннер.

Эрткен чылдан эгелеп Ак-Тал база Элегес школаларынга 10 класстан эгелеп кичээл бүрүзүн ханы өөредир сорулга салдынган. Ооң түңнели 11 классты дооскан соонда билдинер. Кол-ла сорулганы биология, химия, математика кичээлдеринче угландырып турар. Элегес ортумак школазында мал ажыл-агаының талазы-биле тускай дериттинген класстарны ажыткан. Ол ышкаш ында механизатор кадрларны белеткээр класстар база бар. Ак-Тал школазында ооларның автомобиль башкарарының класстары база бар. Олар ам бо хүннерде машина башкарарының документилерин холга алганнар.

А Хову-Аксының бир дугаар ортумак школазындан 8 өөренікчилер көдээ ажыл-агый профтехучилищезинин башкылары-биле кады өөренин турган, даштыкы хеп даараарының талазы-биле мергежилди чедип алганнар, секретарь-машинистка база машина башкарарының шынзылгаларын холга алганнар.

Бо чылын өөренікчилер-биле 188 башкылар ажылдап кыштаан. Ак-Тал, Хову-Аксы школаларынга ам-даа башкылар чедишпейн турар. Чижээ, Хову-Аксы школазынга химик, биолог, тыва дыл башкылары, музыка талазы-биле удуртукчу негеттинип турар. Ам бо хүннерде башкылар колдуу-ла чайгы шөлээзинде, ам үгле ажыл-агый эргелекчилери, социал башкылар артып калган. Школаларда бүдүрүлге бригадаларының удуртукчулары база ажылдавышаан. Кожуунда кол-ла бүдүрүлге бригадазының таваан Элегес ортумак школазында бүдүрүлге бригадазы ээлеп турар. Ол школада 2 га черде картофельди, 0,5 га черде капустаны, 20 га черде кызыл-тасты, арбайны, көк-тарааны тарып алган. Ол ышкаш 10 сотка черде помидорну база олуртканнар. Оларда үш баш мыйыстыг бода мал, чээрби шаа хойөшкүзү база бар. Ак-Тал школазында бичежек бүдүрүлге бригадазы ажылдап турар. Ында школачылар эвээш-даа болза, хаваннарны азырап турарлар. Өстүрүп алган продукциязын башкыларга база суурнуң чоңнунга, интернаттарга арттырып алыр ужурлуг. Ооң кирген акша-төгерик банкының тускай санынга кирер.

Ам кол-ла сорулга — школаларны кышка белеткээр ажылдарны шапкынчыдары. Бир неделя иштинде садиктерни хатташ, бичии септелгелерни чорткан. Школаларның колла бергедээшкиннери ам бо хүннерде одалга системалары бооп турар. Ылаңгыя Хову-Аксының ийи каът школазында чылдан чылче одалга системазын қылбааны-биле хоорзалар колдуу-ла ирип баксыраан. Ынчангаш ону қылыры-биле сметаны тургузуп кээривиске 43 сая акша болган. Хөй чылдарның иштинде Элегес ортумак школазынга одалга системазын база қылбайн келген. Сайлық школазының котельнаязын база қылыр, Хөлчүк сумузунуң школазы канчаар-даа аажок берге байдалда. Ында үгле 24 өөренікчилер 2 ээлчегде сынмарлажып өөренип турар. Ында канчаар-даа аажок берге байдалда, бичии казанакта өөренип турарлар.

Чоокта чаа чыргазының даргазы Василий Майлолович Оюннуң ачы-дузазы-биле бо чылын харын чаа школаны тудуп алыр талазы-биле дугуржулга кылдынган. Ам үгле ол школаның тудуун кылыр улус-биле дугуржулганы кылып турар бис.

Чоокта Тыва Республиканың Өөредилге яамызы республика чергелиг конкурсту эрттиргенин билир бис. Аңаа бистиң Хову-Аксы бир дугаар ортумак школазы бирги черни алган, шаннал кылдыр 2 млн. акшаны алганы биске канчаар-даа аажок өөрүнчүг болган. Ол акшаны школага методиктиг номнар садып алыр кылдыр шиитпирлээн бис. Ол дээрге школаларга методика ажылын экижиде-ринге улуг дуза болур ужурлуг.

Зоя ЧАМЫЯҢ.
Чеди-Хөл кожуун.
Хову-Аксы суур.

Макар Чамбалович МОНГУШ

Тыванын хоочун чурукчуларының бирээзи Макар Чамбалович Монгуш үр эвес аарааныңның сөөлүнде 1994 чылдың август 4-те 53 харлап чорааш мөчээн.

Монгуш Макар Чамбалович 1941 чылдың октябрь 10-да Таңды районнуң Кочетово суурга төрүттүнген. Бодунуң күш-ажылчы амыдыралын Кызылдың башкы училищезинге чурулга талазыбиле башкылап эгелээн. Кызылдың № 2 ортумак школазын дооскаш, Красноярскиниң Суриков аттыг чурук училищезинге өөренип киргеш, ооң соонда Москваның Суриков аттыг чурук институдун дооскаш, график-чурукчу деп мөгежилди чедип алган. 1968 чылда Тыва АССР-ниң Күрүнеңиң телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле комитединге стулияга чурукчулап ажылдап турган. Хөй чылдарда Тыванын чурукчулар мастерскаязында ажылдап келген. 1983 чылдың сентябрьда ону ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелинин кежигүнүнге хүлээп алган. Тыванын ном үндүрер черинин кол чурукчузу болуп ажылдап чорааан.

Макар Чамбалович Монгуш график чурукчу оформитель мергежили-биле Тыванын чурулга уран чуулунге болдунуң улуун киирип, хөй-хөй номнарның кааспалгазын қылып, портреттерни, Тыванын бойдус-чурумалын чураан болгаш Тыва Республиканың база оон дашкаар девискээр талазы-биле Сибирьниң, Москваның, өске-даа хоорайларының делгелгелеринге киириштирген.

Монгуш Макар Чамбаловичиге 1969 чылдың август 20-де чурукчу-график деп 1-ги категорияны тывыскан. Бодунуң талантызын, мергежилин, арга-дуржулгазын аныяк чурукчуларга дамчыдып бербишаан, хөй-ниитиниң ажылынга илепкейлиг киржип чораан болгаш ак сеткиллиг ажыл-ижи ээш-каш улаа шаннал-мактал алып, көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап ап келген. Чурттал-газының сөөлгу хүннеринге чедир төрээн Кызыл хоорайының 80 чылынга, Наадымга турааскаатқан плакаттарны, казатталарны, кызыл тукчугаштарны чуруп белеткеп турган.

Маңнын араттың оглу Монгуш Макар Чамбалович кижизиг, эш-өөрүрек, улустарны хүндүлеп билир, шынчы болгаш ак сеткилдиг чурукчу чораан. Эргим эжиис, талантылыг чурукчуус сээн бүлүжүн, овур хевириң бистин чүректериске кезээ мөңгеде артар.

Бөлүк эштери.

ЧАРЛААЛДАР

Кызылда, Улуг-Хемниң оң талакы эринде чаагайжыды қылдынган, телефоннуг, ийи өрээл квартираны 1993 чылдан орай эвес қылып үндүрген «Жигули» автомашинага орнаар азы садар мен.

Долгаар телефоннар №№ 3-23-75 болгаш 9-71-28.

ДАРААЗЫНДА ҮҮЛДЕРНИ САДЫП ТУР МЕН:

«ВАЗ» автомобиль (чаа, 1994 чылдың майда қылып үндүрген, ак өңнүг, 1 чылга 16 млн. рубльге камгалаттынган, 10х10 хемчээллиг доорбаш ыяш артыы (1,5 кубометр — 18 мүн); пластмасс савалар (12 салыглыг); автомобиль буду (18 мүн рубль); чаңгыс катап ажыглаар медицина шприцтери (5 мл., үүрмектээн өртээ—250 рубль, мөөнү-биле—200 рубль); чайгы платье (5 мүн рубль); 5 янзы хевирниң соктары (мөөнү-биле 0,5 литрниң—800 рубль, 1 литрниң — 1200 рубль).

Телефон № 3-35-44, 9-тан 18.00 шакка чедир.

ЧАЛАЛГА

Шекпээр ортумак школазынга өөренип турган болгаш ону 1974 чылда доосканнарны 1994 чылдың августун 20-де 10 шакта школа чанынга чыглып, ужуражырынче чалап тур бис.

ОРГКОМИТЕТ.

1979 чылда Кызылдың кооператив-садыг училищезинин доозукчулары— бешки бөлүктүң сургуулларын августун 19-та 12.00 шакта «Азия төвүнге» манаар бис.

Лана. Лина.

ЧАРЛАЛ

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының албан черинге таныылдап ажылдаар кижилер негеттинип турар. Төлевири доктааттынган шалың ёзугаар болур.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, бажың дугаары 2. Телефоннары: 3-43-11 болгаш 3-12-64

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, үзүктелиишкиннинг чаашкын чаар, диңмирээр. Мурнуу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 5-10 метр чедер.

Агаарның температураз хүндүс 23-28, чамдык кожуунларга 15-20, дүне 8-13, чамдык кожуунларга 5 градус чылыг болур.

Қызылга онза өскерлиишкин чок агаар болур, хүндүс диңмирээр чадавас. Хаттың күжү секундада 5-10 метр чедер.

Хүндүс 25-27, дүне — 11-13 градус чылыг.

Ийиги хевирчин агаары, кадыы кошкак кижилерге чогумчалыг хүн.

Оруктарга көстүрү 1-3 километр, арттарга туманнаар, көстүрү 1000 метр.

КИНО

АВГУСТ 9-ТА

«КАА-ХЕМ»: «Пардаг... ынактарыл?» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аныяк аскакдай» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Мария Мирбелла Транзисториядa» 12.00 шакта; «Халаска баар» 13.40, 15.40, 17.40, 19.40 шактарда.

Тожу районнуң Анчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң даргазы, күш-ажылдың хоочуну, көрей дайынының киржикчизи

Салчак Деспижекович
ХИРЛИГ-ООЛДУН

ур эвес азааш мөчээнин республиканың анчылар болгаш балыкчылар ниитилели, Социал камгалал яамызы, Тожу кожуунның анчылар болгаш балыкчылар ниитилели дыннатпышаан, ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Күш-ажылдың хоочуну дайын чылдарында тылдың ажылдакчызы пенсионер

Валентина Чамбаловна
ОММУННУН

хенертен мөчээнин Тыва Республиканың хоочуннар чөвүлели дыннатпышаан, ооң төрел-дөргүлүнге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Дүвүрелдиң кыйгызы

ХАН-ТӨРЕЛ ЧОНГА ХАНЫ СЕТКИЛ-БИЛЕ

Алдан чылдарның ортан үезин болду бе, ол чылдарның бирээзинде, чайын, Моолдун Кызыл-Артче дөштүп үнүп ора, машинавыстың изий берген хөрээн секпередип алы-ры-биле, арт кырында оваа чанынга биче када доктаптывыс. Артывыстан машина кээп, биске кожа тура дүшкеш, база-ла «соттуна» берди. Чолаачызы кедергей-даа улуг-шыырак эр, биске келгеш, эрги тыва чугаа аяныбиле амыр-менди айтырып, хол тудушкаш:

— Ха-дуңмалар, кайы углап бар чор?—деп эвилеп, чоон ун-биле сонуургаарга, бис ооңбиле чугаалаштывыс.

— Аа, Мөңгүн-Хайыраканыңарны үр-ле көрүп эртип тур мен, дөө чыткан чүү ийик—дээш, аяс хүнде долузу-биле уштунуп үнүп келген Мөңгүн-Тайгаже мөгейип, чалбаргаш: —Бистиң Моол Алтайында база мындыг Бешбогда, Сенгел, Мөңгүн-Хайыраканнар... мөдү, тос сүрлүг тандылар бар тур. Черивис коъгу тудуш, челе-хөневис кожа тур, төрелдер—дээрге бис база айтырып, сонуургавас аргавыс чок апарды.

— Бистиң Бай-Өлегей аймакта Сенгел деп бүдүн тыва суму бар тур. Ында казак, дөрбет, тывалар бир аал чурттап тур бис. Ынаар бензин болгаш өске-даа көүп чүүктер дажыглап турар чоллаачы кижи мен. Адымны Севек оглу Борхуу дээр, тывалап анаа-ла Бора-оол дизекем чок тур, ха-дунма, Мен силерниң Улуг-Тывага база чораан тур—дээш, чоон үнүбиле ынчаарда чаа-ла нептереп орган «Хөндергейни» бадыруптарга, кайгап, магадапла хаммаан бис... Сенгел тываларындан эн-не баштай көрген, танышкан кижилериннің бирээзи ол —Борхуу азы Бора-оол болган. Ооң биче мурнунда Сенгел сумудан Мугур-Аксы 8 чыл школазынга Улан-Баатор университедин дооскан тыва башкы Седээ дуржулга солчуп келгенде, ужуражып танышкаш, баштайгы номум «Шуурганны» белек кылдыр туткан кижи болгай мен. База-ла ол чылдарның бирээзинде Кызылга Баян-Ульгий аймактың культура хүннери эртип турда, ол-ла Сенгелден тыва башкы Тайбыннын (ол ам чок) «Сенгел-Хайыракан» деп шүлүүн, Херим, тывалааргa, Сырбак дээр эрнин:

Улуг даглыг чуртумда
Улар кужу элбек бар,
Улус чонум иштинде
Улуг хөгжүл бисте бар —

деп сөстерлиг ырын, Домак дээр кыстың «Дошпулуурум» деп ырыны боду дошпулуурга хап, ырлавышаан, танцылаанын, Даг-Алтайга төрүттүнген Хадуу дээр казах кыстың «Казах вальс» деп ырын, Өлгүй хоорайда казак театрның хоочуну Хибатдолдунуң «Бажым дүгү көгерген тур, башкы дижим күрзүйган тур»... деп домрага ырлап күүсеткен хөглүг кожаның дыка-ла сонуургаан ийик мен. Ам бодаарымга, Сенгел сумуда «Ак-Хем» ансамбльдің тыва өзээ ынчаарда-ла салдынганы ылап боор.

1969 чылда Баян-Ульгий аймакта партия, совет ажылының хоочуну Хөйүк сөөктүг (уктуг) Калдар оглу Маскырбиле Мөңгүн-Тайга райкүүскомнуң культура килдизинің эргелекчизи тургаш эн-не баштай таныжым өң-тала болган мен. 90 чылларның эгезинден бээр Сенгел сумунуң бот-тывыңгыр артистери Мугур-Аксы, Кызыл-Хая (Бай-Оваа) суурларга оюн-концерттиг аалдап кээри чанчыл апарган. Бо аразында хам ук-дөстүг өгбе —Сербейниң уран алгыш-йөрээлдерин дыңнап, Өнүрчап-аганың (акыйның) элээн каш үлегер домактарын, «Мугур-Аксында изим калды» деп шүлүүн «Тыванын аныяктарынга» парладып, «Ак-Хем» ансамблъдің хоочун, аныяк киржикчилери-биле чоок таныжар аргалыг болган мен. Олардан сумуга партком секретары турган, ам башкы Андывай уруу Ариунаа, кижи эмчизи Зан (Чаан-оол), мөге Дангыт, Көжээти (Көжээлиг) суурда ном санының эргелекчизи Хандаа (Маскыр-аганың уруу, мөге Дангыттың кадайы), йөрээлчи Иргит сөөктүг Бапизан, бот-тывыңгыр композитор Биче-Хөүүр болар-биле қылын өөнүктер болган бис. Шүлүк бижип чоруур Конгар Шанагаш, Биндоп оларда талант бар деп бүзүрээн мен.

1992 чылда бодум Сенгел сумуга чогаадыкчы аян-чорук қылып четкеш, «Черивис көүгү удуш, челе-хөневис кожа» деп орук демдеглелин бижип, «Эне сөзүнге» парлаттым, а Сенгел тывалары биле мөңгүн-тайгажыларның кожа-хөлбээ, эпнайыралчы харылзааларын «Мөңгүн-Хайыракан — Сенгел-Хайыракан» деп шүлүктер дүргээнде көргүскен мен. Ол улуг бөлүк «Сүзүк» деп чаа номунда кирген. Ынчангаш бодумну Бай-Өлегей аймак-биле эртем, культура, уран чүүл харылзаалары улап чоруур эш-өөрге чоок көрүп, эвээш-биче-даа бол үлүгхуумну киирип келгеннериң бирээзи деп санап, чоргаарланып чоруур кижи мен. Сенгел тываларындан хүндүткелдің чаагай сөстерин дыннаар аас-кежик менээ чаңгыс эвес удаа таварышкан.

Ол эвээш санныг тывалардан ам Моолда, харын-даа оон дашкаар безин билдингир чогаалчы апарган Чинаагийн Калзаңның «Амыдырал»' «Чымаарак» («Тихоня») деп чечен чугааларын орус дылдан тыва дылче шилчидип, баштайгызын «Тываның аныяктарынга» парлаттым-даа. Сенгел чурттуг Өнерчимег дээр кыстың чурукчу, артисчи уран талантызын бодум хуумда магадап, «Сенгелдің хуулгаазыны» деп шүлүүмге алдаржыдып бижиирин-даа орал-даштым.

Сенгел сумуга эш-өөрлүг чоруурга, «Улуг-Тывадан төрелдер, ха-дуңмалар келген тур» —дижип, өөрүшкү-маңнайлыг уткуур, бурунгу тыва чаңчыл ёзугаар хүндүлээрин, бөдүүн, биче сеткилдинн, кижизинн магадап көөр турдум. Хан-төрел улуувуе ынчаар иш-коъш тыртып, төрелзиниң, идегеп, бүзүреп чорда, анаа чамдык төлөп чок оолдарывыс чүүң-биле харылаанын парлалгага бижип, чугаалап кагды. Ол чиш болган чаш қызыжак чүгле хоочун таныжым; чогаалым маадыры С. Борхуунуң уруу болганы-биле эвес, харын хан-төрел-даа болза, кадагааты чурттуң эвээш санныг чоннуң төлээзи болганыбиле каш дакпыр коргунчуг болду. Ол когараан өг-бүленің, ында таныш-көрүш чоннуң арнын көрүп, аяның эринн ызырары тыва кижиге кайы хире бергезин илередир сөс тывылбас боор-дур. Бо дугайында ТДЛТЭШИ-де эртемден кыстарывыс Зоя Самдан биле Людмила Мижит оларның мырынай чаа-ла «Шынга» чаржынып, чөгенип бижээни-биле канчап чөпшээрешпес бис? Ногаандыктарның үүлгедии дээш, арын қызакыза сөс эдип дитти чадайчадай, өлүрткен кыстың адаиезиниң, хөй ажы-төлүнүң, чаңгыс чер-чурттугларының мурнунга куду карак, халагар баш-биле буруу миннин, өршээл-келдерел дилээр бужар-чүдек үлүг-хуу республиканың чонунга, чүүн-даа мурнунда, тыва улуска таварышканы бо ышкажыл! Бис сенгелчилерниң мурнунга арын-нүүр, мөзү-шынар талазы-биле улуг харысалга, хүлээлгелиг апарганывысты ам чүден чажырар бис. Багын миннир —бачыт арыыр. Чүгле өлүрүкчүлеривиске-ле өршээл турбазын! Түңнел қылыр үевис келгенин бо хай-бачыт думчуувуска кертип тур. Бир эвес бо кичээндириг болбас чүве болза, моон соңгаар аталдарывыс кандыг болурун бодаары безин берге-дир.

Ногаандыктарывыстың холундан барган уругнуң аданезиниң, төрелдериниң, бүгү чаңгыс чер-чурттугларының ажыг-шүжүүн, караанның суун үлешпишаан, качыгдаан өгбүленің адазы Севек оглу Борхууга тураскаатқан шүлүүмну, ыя-даа бол сагышсеткилге арга-хорга болур ирги бе деп бодал-биле «Шынга» парладыр деп шиитпирледим. Ону бодумнуң моральдыг хүлээлгем деп санаардыр мен.

УЛУГ БОРА-ООЛГА

Борхуу дээрге
Бора-оол дээн
Моол ат деп
Бодап алгар.
Ады моол бол,
Аймаа — тыва,
Атташ эрлер
«Ак-Хемде» бар.
Ам бо удаа,
«Ак-Хем» дээрге
Ансамбль деп
Айтыш каайн.
Угу малчын
Улуг Борхуу—
Хөгжүм, ырның
Көзөкчизи.
«Ак-Хем» биске,
Аалдап чораан,
Акыйны чон
Аңаа көрген:
«Аа, Богда,
Ана чаан-на!—
Чаагай эр-дир,
Чаагай!» — дишкен.
Үжен чылда
Үүле чаяап,
Чолаачылап
Чораан эр-дир....
Артизивис
Дамба-Даржаа
Аалчыыска
Таан дөмей.
Дөмей боорда,
Төрүмели,
Чадап дээрде,
Салымы аай.
«Хөндергейни»
Борхуу ырлаан:
Хөрлүг, хөктүг,
Боску—сыын-на!...
Сөнгел суму,
Таңды—Тыва—
Черниң коъгу
Дазылдашкак!...

Салчак МОЛДУРГА.

Башкы ажылының хоочуну, шүлүкчү, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

СПОРТ

Чаагай тура-сорук оюннары БАЙЫРЛАЖЫРЫНЫҢ СӨСТЕРИ

Санкт-Петербург (РосИТА-СЧТА-ның тускай корр. Игорь Безрукавников). Делегейниң алды, Европаның алды, Россияның сес рекордтарын чаагай тура-соруктун үшкү оюннарының маргылдааларының үезинде тургускан. Оон аңгыда ол маргылдааларның мурнундагы сан-түңнелдеринге 24 «эдилгелер» база кииртинген бооп турар. Ол оюннарның организастыг комитединиң даргазы, Санкт-Петербургтун чагыргa даргазы Анатолий Собчак маргылдааларның албан кижилериниң түңнел парлалга конференциязынга ындыг «санныг түңнелдер» үндүргеш, спорттун бо фестивалының ёзулуг байырлал болганын онзалап демдеглээн.

Ынчаарга Ти-би-эстиң президентизи Тед Тернерниң чугаалааны-биле алырга, бо чылдың оюннарының чедишкиннери чурттар аразынга кады ажылдажылганы ханыладырынга база бир базым болган, Россияның шилиндек командазының ниити тиилелгези — найыралчы ёзу-биле маргыжар чорук моон-даа соңгаар улам калбаа-биле үргүлчүлээр апаарын база катап бадыткаан.

Россияның олимпийжи комитединиң президентизи Виталий Смирнов Чаагай тура-сорук оюннарының маргылдаалары олимпийжи оюнларга кандыг-даа хире-чергези-биле удур эвес, харын даа олимпизмни улам нептередип, сайзырадырынга идиг бооп турарын чугаалаан.

Россияның Күш-культура болгаш туризм талазыбиле күруне комитединиң даргазы Шамиль Тарпишев мынча дээн: бо оюннар кижилерни дыка сонуургадып, оларның кичээнгейин спортче угландырып шыдаан.

Ооң соонда парлалга конференциязының киржикчилери журналистерниң хөй санныг айтырыгларынга харыылаашы,... шаннал-дарны алганнар. Тернер оюннарның эң эки хүлүмзүрүү дээш, Собчак — «Крокодиль» журналдан — оюннар рыцарын болгаш өске-даа онзагай шаннал-дарны алтылааннар.

Ол парлалга конференциязы оюннарның хөйленин кеткен улуг сарыг мый-ыттың «чугаазы»-биле доозулган.

* * *

Чаагай сагыш-сеткилдин оюннарының эң хөй: 68 алдын, 60 мөңгүн, 53 хүлер медальдарын, ниитизи-биле 171 шаннал-дарны Россияның спортчулары чаалап алган. Ынчаарга ийиги черже АКШ үнүп: 37 алдын, 39 мөңгүн, 43 хүлер медальдарны алган. Үшкү черде Кыдат, дөрткүзүнде — Мурнуу Көрей, бешкизинде — Куба, оон ыңай Украина, Норвегия, Беларусь дээн ышкаш чурттар ээлээн.

СОНУУРГАКТАРГА

ЛЬВОВ (Крим-РосИТА-ның корр.). Украинаның Львов облазының айыл чок чорук албанының эргелелинин начальнигинин кабинелинге болган таварылганын коргунчуг түңнелери — ийи кижиниң балыгланганы болгаш бир кижиниң өлүрткени ол болган. Ол хүн генерал-лейтенант Василий Горбатюктун хүлээп алыышкынынга подполковник Виктор Ратнюк кире бээрге, анаа генералдың оралакчызы Анатолий Шершун база олурган.

Ратнюк үр эвес үеден бээр ону бир-ле кижи хайгаарап, истеп турарын эскерип каан. Ол профессионал кижи болганда, «сүрүкчүлер» ооң төрээн албан черинде деп чүвени дораан билип каан. Чогум-на ооң чылдагаанын ол начальниктен билип алырын оралдашкан. Көрген кижилерниң балыткап турары-биле алырга, ол «демир дег быжыг нервилиг» подполковник генералдан дыка-ла ажынган үнүп келген. Ооң соонда, бодунуң кабинединче киргеш, хааржактан хол-боозун алгаш, дедир чедип келген. Бир ок-биле ол генералды балыглап кааш, Шершунче элээн каш катап аткан соонда, боду аттына берген.

Эмчи шинчилгезин қылырга, подполковник шуут кадык болган. Ол болуушкуннуң чылдагааннарын комиссия тодарадыр.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соибанк» № 363505

Тургузукчулары. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харылсалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харылсалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый— 3-41-16; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганын, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черниге бүрүткеттинген

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа дыннадылары дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күруне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 14.585. Индекс 54240. Чагыг Чагыг № 36—181.